

ΚΑΛΩΣΟΡΙΣΑΤΕ ΣΤΗΝ ΕΡΗΜΟ ΤΟΥ «ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ» ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ (Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩ)

των Δημήτρη Σωτηρόπουλου και Γιάννη Μηλιού

1. Εισαγωγή

Με λεπτομέρειες που έχουν αναπτυχθεί επαρκώς αλλού,¹ η κρίση στην αγορά κατοικίας των ΗΠΑ γρήγορα μετουσιώθηκε σε παγκόσμια ύφεση. Ο πανικός στα χρεόγραφα CDO των αμερικανικών τραπεζών «μόλυνε» άμεσα – για να χρησιμοποιήσουμε μία προσφιλή έκφραση των αναλυτών – ένα ευάλωτο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Έτσι, τα προβλήματα που σύντομα εμφανίστηκαν π.χ. στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία, την Ισλανδία, την Ιρλανδία, τη Ρωσία, την Ουγγαρία αλλά και στην Ελλάδα λίγο συνδέονται με την «τοξικότητα» των συγκεκριμένων αμερικανικών CDO. Και για να το θέσουμε συνοπτικά, ο καπιταλισμός εισήλθε διεθνώς όχι μόνο στη φάση «κρατικοποίησης» του ιδιωτικού χρέους αλλά κυρίως στη φάση της ανα-τιμολόγησης του κινδύνου, δηλαδή σε ένα νέο καθεστώς τιμολόγησης των χρηματοπιστωτικών τίτλων.

Παρά την αρχική αναιτιολόγητη αισιοδοξία, οι οικονομικές εξελίξεις έπληξαν τον πυρήνα του ευρώ και οδήγησαν σε κρίση τις στρατηγικές εξουσίες που συνδέονται με αυτό. Κυρίως, όμως, άφησαν την ΟΝΕ χωρίς μεσοπρόθεσμο ηγεμονικό σχέδιο. Σε ό,τι ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε το εξής βασικό ερώτημα: *γιατί η στρατηγική του ευρώ βρέθηκε τόσο εκτεθειμένη στην κατάρρευση των διεθνών χρηματαγορών;*² Η θέση της παρούσας ανάλυσης είναι ότι η στρατηγική της ΕΕ βρίσκεται σε κρίση, όχι όμως για όλους εκείνους τους λόγους που συνήθως αναφέρονται στις σχετικές συζητήσεις. Το επιχείρημα είναι απλό και μπορεί να συνοψισθεί στα ακόλουθα τέσσερα σημεία:

- Η συμβίωση χωρών με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης κάτω από τη «στέγη» του ίδιου νομίσματος (και άρα της ίδιας νομισματικής πολιτικής) οδήγησε σε πολύ διαφορετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης και κερδοφορίας, με ταχεία ανάπτυξη της «περιφέρειας» και σχετική στασιμότητα του «κέντρου», μειώνοντας έτσι την αναπτυξιακή «ψαλίδα» ανάμεσα στις ανταγωνιστικές χώρες του ευρωπαϊκού «κέντρου» και σε εκείνες της «περιφέρειας».
- Την ίδια στιγμή, οι υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης των χωρών της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» συνοδεύτηκαν τόσο από ραγδαία μείωση στο κόστος του εγχώριου δανεισμού όσο και από εισροή ξένων «αποταμιεύσεων» (διαφόρων μορφών), γεγονός που οδήγησε σε σταθερά πλεονάσματα στο ισοζύγιο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Τα ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές «αντικατοπτρίζουν» ακριβώς την ισχυρή αύξηση της εσωτερικής ζήτησης και την εισροή ξένων επενδύσεων.
- Οι ανισορροπίες στα ισοζύγια χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και η διόγκωση των εγχώριων τραπεζικών συστημάτων αποτέλεσαν σε κάποιο βαθμό *μοχλό αντιστάθμισης* των πιέσεων που μεταφέρονται στην εργασία κυρίως στις

¹ Βλ. Μηλιός και Λαπατσιώρας (2008-α και β), Milios και Sotiropoulos (2009, κεφ. 9).

² Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει κυρίως η ανάλυση των χωρών της λεγόμενης ευρωπαϊκής «περιφέρειας». Θα αφήσουμε προς το παρόν έξω από τη συζήτηση τις ενδο-ευρωπαϊκές ανισοβαρείς αντιθέσεις.

οικονομίες της «περιφέρειας» από το μηχανισμό του ευρώ. Με άλλα λόγια, συνέβαλαν στην οργάνωση της κοινωνικής συναίνεσης γύρω από την αναπτυξιακή στρατηγική που επιβάλλει η λογική της ευρωζώνης αποτελώντας οργανικό στοιχείο της συγκεκριμένης ενδο-ευρωπαϊκής συμβίωσης.

- Την ίδια στιγμή, όμως, αποτέλεσαν και ένα ασταθή και ευάλωτο πλαίσιο συμβίωσης που δεν άργησε να αποδιοργανωθεί μετά την πρόσφατη κρίση στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Στην περίπτωση της Ελλάδας συγκεκριμένα, το ίδιο πλαίσιο συμβίωσης επέτρεψε την ισχυρή αύξηση της φοροαπαλλαγής και φοροδιαφυγής όσον αφορά το κεφάλαιο και εκείνα τα κοινωνικά στρώματα που αποτέλεσαν στηρίγματα της συγκεκριμένης αναπτυξιακής στρατηγικής στο εσωτερικό της ΟΝΕ (εύκολος ενδο-κοινοτικός δανεισμός τη στιγμή που ο κρατικός προϋπολογισμός κατέγραφε πρωτογενή ελλείμματα). Όλα όμως αυτά πριν την κατάρρευση της Lehman Brothers.

Σε ό,τι ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να αναπτύξουμε περισσότερο τα παραπάνω σημεία που συνθέτουν το βασικό μας επιχείρημα. Στην κατεύθυνση αυτή θα προτείνουμε ένα γενικό πλαίσιο ερμηνείας της παρούσας οικονομικής συγκυρίας που έρχεται σε ρήξη με τις περισσότερες από τις απόψεις που κυριαρχούν στις σχετικές συζητήσεις, εντός και εκτός Ελλάδος.

2. Το γενικό περίγραμμα της στρατηγικής του ευρώ (ή αλλιώς ο εφιάλης του List)

Ο σύγχρονος νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός αποδείχτηκε εφιαλτικός για τους οπαδούς του προστατευτισμού. Το ίδιο και η αρχιτεκτονική του ευρώ.³ Για να κατανοήσουμε, επομένως, τις σύγχρονες εξελίξεις στην οργάνωση του καπιταλισμού θα πρέπει να απαλλαγούμε από κάθε «μερκαντιστική» δοξασία ώστε να ερμηνεύσουμε πειστικά γιατί οι ανεπτυγμένοι και αναπτυσσόμενοι κοινωνικοί σχηματισμοί επιδιώκουν – παρά τον άνισο βαθμό ανάπτυξης τους – τη στρατηγική της έκθεσης των ατομικών κεφαλαίων τους στο διεθνή ανταγωνισμό.⁴

Σε όλα τα κείμενα που εντάσσονται στο στάδιο της θεωρητικής του «ωριμότητας» (με τη σημασία που ο Althusser προσέδωσε στον όρο αυτό⁵), ο Μαρξ δεν σταμάτησε ποτέ να πιστεύει ότι ο ανταγωνισμός αποτελεί αναλυτικό προσδιορισμό που εγγράφεται στην ίδια τη σχέση του κεφαλαίου.⁶ Με άλλα λόγια, αποτελεί μορφική έκφραση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και όρο συγκρότησης του κεφαλαίου ως κοινωνικής δύναμης. Την ίδια στιγμή, για τον Μαρξ το ζήτημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης αφορά τους ταξικούς συσχετισμούς δύναμης και εξαρτάται από τη μορφή της καπιταλιστικής ηγεμονίας στο πεδίο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.⁷ Πώς μπορούν, όμως, οι δύο αυτές παρατηρήσεις να μας βοηθήσουν στην κατανόηση του εγχειρήματος της ΟΝΕ; Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, πρέπει πρώτα να διερευνήσουμε ένα άλλο πιο θεμελιακό ζήτημα το οποίο έχει επανέλθει επιτακτικά στις σχετικές συζητήσεις: γιατί ένας κοινωνικός

³ Όπως άλλωστε και η λογική κάθε περιφερειακής εμπορικής ενοποίησης. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι τελευταίες κάθε άλλο παρά σπανίζουν στο σύγχρονο καπιταλισμό. Για παράδειγμα, το 2009 ο ΠΟΕ κατέγραψε 25 νέες τέτοιες συμφωνίες, με αποτέλεσμα ο συνολικός τους αριθμός να ανέλθει στην τάξη των 300 παγκοσμίως (βλ. σχ. Freund και Ornelas 2010).

⁴ Για μία ανάλογη επιχειρηματολογία ενδεικτικά βλέπε Σωτηρόπουλος (2009), Milios και Sotiropoulos (2009).

⁵ Π.χ. βλ. Althusser (1978).

⁶ Milios και Sotiropoulos (2009), Heinrich (1991).

⁷ Βλ. Milios και Sotiropoulos (2009, κεφ. 7).

σχηματισμός με χαμηλότερο μέσο επίπεδο παραγωγικότητας να «επιθυμεί» να εισέλθει σε οικονομική και νομισματική ένωση με περισσότερο ανταγωνιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς; Η απάντηση είναι σύνθετη αλλά πρέπει να αναζητηθεί, όπως είδαμε προηγουμένως, στο μαρξικό επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο: για τις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες, η στρατηγική της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό (η οποία προωθείται φυσικά με διαφορετικούς όρους και τροποποιήσεις, ανάλογα με τα αντίστοιχα εθνικά συμφέροντα) αποτελεί την κατεξοχήν στρατηγική του κεφαλαίου.

Η βασική ιδέα είναι απλή και συνοψίζεται εύστοχα από τον Busch (1985, 1986, 1992) στο πλαίσιο της ίδιας περίπου συζήτησης, σε μία διαφορετική, παρόλα αυτά, ιστορική συγκυρία.⁸ Θεμελιώδη προϋπόθεση για την απρόσκοπτη κεφαλαιακή συσσώρευση αποτελούν οι ευνοϊκές συνθήκες αξιοποίησης του κεφαλαίου, ανάμεσα στις οποίες οφείλουμε να συμπεριλάβουμε και τον κεφαλαιακό ανταγωνισμό. Έτσι, μία καπιταλιστική χώρα που ακολουθεί τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική αλλά δεν ενσωματώνεται με οργανικό τρόπο στις παγκόσμιες αγορές και παρεμβάλλει ανάμεσα στα ατομικά της κεφάλαια και την παγκόσμια αγορά σημαντικούς φραγμούς και ελέγχους διαφόρων ειδών, κινδυνεύει να αποτύχει: δεν πρόκειται να επιτύχει ταυτόχρονα υψηλούς ρυθμούς κεφαλαιακής συσσώρευσης και υποβάθμιση της εργασίας σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, η εμμονή στον άκαμπτο προστατευτισμό «διακινδυνεύει» τις ευνοϊκές συνθήκες αξιοποίησης του κεφαλαίου.⁹ Αυτό σημαίνει ότι εάν μία οικονομία έχει εισέλθει στη φάση του αναπτυσσόμενου ή αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, τότε ο «δρόμος» της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό αποτελεί την πλέον ενδεδειγμένη στρατηγική οργάνωσης της αστικής εξουσίας (ως μοντέλο διαρκούς αναδιοργάνωσης της εργασίας και εκκαθάρισης των μη-ανταγωνιστικών ατομικών κεφαλαίων προς όφελος τελικά του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου).¹⁰

Για μία σειρά από συγκεκριμένους ιστορικούς και πολιτικούς λόγους που αφορούν τόσο την οργάνωση της αστικής εξουσίας (των αναπτυσσόμενων ευρωπαϊκών κρατών) όσο και τις ιδιαίτερες ιμπεριαλιστικές συνθήκες της μεταπολεμικής περιόδου (τα ζητήματα αυτά δεν θα μας απασχολήσουν προς το παρόν), αρκετοί ευρωπαϊκοί

⁸ Μηλιός 2003, Milios 2005.

⁹ Όπως επεσήμανε ο Busch (1986: 110): «Αν οι συνθήκες αξιοποίησης δύο εθνικών κεφαλαίων αποκλίνουν μόνο ελάχιστα μεταξύ τους, τότε είναι απόλυτα δυνατό, η διαφορετική πίεση του ανταγωνισμού που υπάρχει στις δύο χώρες, επειδή διαφέρει ο βαθμός ενσωμάτωσής τους στην παγκόσμια αγορά, να οδηγήσει σε πολύ διαφορετικούς ρυθμούς αύξησης του καθαρού προϊόντος των δύο χωρών».

¹⁰ Εδώ προκύπτουν δύο βασικά ερωτήματα που δεν προλαβαίνουμε να αναπτύξουμε προς το παρόν. Πολύ γενικά, θα σημειώσουμε ότι οι πολιτικές του προστατευτισμού είναι απαραίτητες για την καπιταλιστική ανάπτυξη στις υπανάπτυκτες και στις λιγότερο αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Baïroch (1993: 53-4), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επιβολή του οικονομικού φιλελευθερισμού κατά τον 19ο αιώνα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου ευθύνεται κατά βάση για την καθυστέρηση, ή και την ακύρωση ακόμα, της εκβιομηχάνισης. Στη σύγχρονη περίοδο, η διαδικασία της «παγκοσμιοποίησης» προωθώντας την «απορύθμιση» των αγορών και το άνοιγμα των οικονομικών συνόρων (δηλαδή την άμεση έκθεση της εγχώριας παραγωγής στο διεθνή ανταγωνισμό) επιβραδύνει την οικονομική ανάπτυξη και τη διάλυση των προ-καπιταλιστικών και προ-βιομηχανικών μορφών παραγωγής σε πολλές από τις υπανάπτυκτες καπιταλιστικές χώρες. Από την άποψη αυτή μπορεί να καθυστερεί την εσωτερική καπιταλιστική συσσώρευση αλλά ενισχύει και σταθεροποιεί την πολιτική ισχύ των προ-καπιταλιστικών ολιγαρχιών και των ομάδων που κυριαρχούν στις προ-βιομηχανικές μορφές παραγωγής. Οι κυρίαρχες τάξεις στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες με χαμηλή ανάπτυξη είναι «πρόθυμες» να απελευθερώσουν τα οικονομικά τους σύνορα και να «θυσιάσουν» τη συσσώρευση του κεφαλαίου στους λιγότερο αναπτυσσόμενους τομείς όχι μόνο για να ωφελήσουν τους λιγιστούς αναπτυσσόμενους εξαγωγικούς τομείς αλλά κυρίως για να σταθεροποιήσουν την αναπαραγωγή της δικής τους ιδιαίτερης πολιτικής εξουσίας (για περισσότερα βλ. Milios & Sotiropoulos 2009: 202-6).

σηματισμοί έθεσαν σε εφαρμογή το σχέδιο της «ενιαίας αγοράς» ήδη από τη δεκαετία του 1980 (Busch 1986: 91 επ). Το εν λόγω «σχέδιο» κατέληξε σταδιακά να ενσαρκώνει μία μακροπρόθεσμη στρατηγική διαχείρισης των ευρωπαϊκών καπιταλισμών, που είχε, βέβαια, ως αναγκαία προϋπόθεσή της την εισαγωγή ενός ενιαίου νομίσματος. Διότι είναι βέβαιο ότι η «οικονομική» ενοποίηση (η ενιαία αγορά) δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς μία συνακόλουθη νομισματική ενοποίηση. Εντούτοις, είναι επίσης βέβαιο ότι κάθε εκδοχή νομισματικής ενοποίησης θα ήταν δύσκολο να διασφαλίσει τελικά την αποφυγή «ανισορροπιών» ανάμεσα στις διαφορετικές χώρες-μέλη, όπως με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο αποδείχτηκε στην πράξη.¹¹

Εν συντομία, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε τα παραπάνω με τον εξής απλό τρόπο: Είναι μάλλον απόλυτα κατανοητό ότι το σχέδιο της ενιαίας αγοράς δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί με επιτυχία στο καθεστώς των ελαστικών και κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών. Μία υποτίμηση του εθνικού νομίσματος ενός κράτους-μέλους θα οδηγούσε πιθανότατα τα υπόλοιπα κράτη-μέλη σε αντίστοιχες «αμυντικές» απαντήσεις με την προσφυγή σε διάφορες εκδοχές προστατευτισμού. Και εν συνεχεία, όσο μεγαλύτερη θα γινόταν η συναλλαγματική αστάθεια, τόσο πιο σημαντική θα ήταν η πίεση για την εισαγωγή πρακτικών προστατευτισμού, με αποτέλεσμα ο στόχος της οικονομικής ενοποίησης να παραμένει ένα διαρκώς επισφαλές πλάνο. (Ενώ, την ίδια στιγμή, μία πιθανή ενδοκοινοτική ανάπτυξη του εμπορίου θα εκτίνασσε στα ύψη τις αγορές παραγώγων ως το μοναδικό πλέον μηχανισμό αντιστάθμισης του συναλλαγματικού κινδύνου – θα ήταν, όμως, εντελώς αδύνατο να φανταστούμε μία ενιαία αγορά να οικοδομείται στη βάση διογκωμένων και νευρικών αγορών παραγώγων).¹² Επομένως, καμία χώρα δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει το σχέδιο της ενιαίας αγοράς και την ίδια στιγμή να αντιστέκεται στην εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος: σε διαφορετική περίπτωση, το αποτέλεσμα θα ήταν η ακύρωση της στρατηγικής της έκθεσης στον διεθνή ανταγωνισμό.¹³

Με τον τρόπο αυτό, όμως, οι χώρες-μέλη της ONE «παραιτούνται» αναγκαστικά από την άσκηση αυτόνομης νομισματικής πολιτικής. Άλλωστε είναι

¹¹ Για τη σχετική συζήτηση που ανήκει στην προηγούμενη δεκαετία του 1990 βλ. Eichengreen (1997).

¹² Από την άλλη, η λύση σίγουρα δεν θα μπορούσε να αναζητηθεί στην επιδίωξη σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Η εμπειρία των τελευταίων 40 χρόνων (δηλαδή από την ύστερη φάση του Bretton Woods και έπειτα) έχει αποδείξει περίτρανα ότι ο στόχος των σταθερών και ελεγχόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών είναι σχεδόν αδύνατο να ικανοποιηθεί επί μακρόν σε ένα διεθνές περιβάλλον απελευθέρωσης των κεφαλαιακών κινήσεων. Την ίδια στιγμή, η λογική της πρόσδεσης των εθνικών νομισμάτων γύρω από το ισχυρό μάρκο μάλλον ήταν εξ αρχής εκτός συζήτησης, «σκοντάφτοντας» σε ενδοκοινοτικές διαφωνίες (βλ. σχετικά Wyplosz 2005). Η ενιαία αγορά παράλληλα, σημαίνει εγκατάλειψη των ελέγχων στην κίνηση των κεφαλαίων (Eichengreen 1997, Σωτηρόπουλος 2009). Στην περίπτωση αυτή εάν τα κράτη-μέλη αντί για ενιαίο νόμισμα ακολουθούσαν την επιλογή των σταθερών αλλά ρυθμιζόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, θα ήταν πολύ περισσότερο εκτεθειμένα σε «εξωτερικά σοκ» (τα παραδείγματα του Μεξικού και της Αργεντινής είναι ενδεικτικά) καθώς δεν θα είχαν το αναγκαίο περιθώριο αντίδρασης. Είναι εύκολο να σκεφτούμε γιατί. Η αύξηση των επιτοκίων, στην οποία αναγκαστικά θα προσφύγει μία κυβέρνηση όταν η συναλλαγματική της ισοτιμία βρεθεί κάτω από «επίθεση», θα προκαλέσει μία σειρά αρνητικών συμβάντων, όπως: ύφεση, ανεργία, υψηλό κόστος εξυπηρέτησης του δημόσιου και του ιδιωτικού εξωτερικού χρέους, αποσταθεροποίηση του τραπεζικού συστήματος κλπ. Σε ένα τέτοιο κλίμα είναι πιθανό ότι ένα κράτος-μέλος που θα είχε αρχικά την πρόθεση να υπερασπιστεί τη σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία του εθνικού νομίσματος θα αναγκαζόταν τελικά να την εγκαταλείψει (αντιμέτωπο με την εν λόγω δυσμενή οικονομική συγκυρία). Επομένως, το σχέδιο της ενιαίας αγοράς θα μπορούσε να είναι «στέρεο» μόνο στην περίπτωση του ενιαίου νομίσματος και της απώλειας της αυτονομίας στην άσκηση νομισματικής πολιτικής (Eichengreen 1997: 251, Krugman 2008).

¹³ Βλ. σχετικά Eichengreen (1997: 249-256), Wyplosz (2005).

γνωστό ότι η απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων σε συνδυασμό με την παγίωση της συναλλαγματικής ισοτιμίας (ή εναλλακτικά την εγκατάλειψη του εθνικού νομίσματος) συνεπάγονται αναγκαστικά απώλεια του ελέγχου επάνω στη νομισματική πολιτική.¹⁴ Όπως έχουμε σχολιάσει και αλλού (Σωτηρόπουλος 2009), η εν λόγω διαδικασία αποτελεί μία ορισμένη διευθέτηση στο λεγόμενο «τρίλλημα» της οικονομικής πολιτικής, ισοδυναμώντας με μία εξαιρετικά επιθετική μορφή αστικής στρατηγικής. Συγκεκριμένα, είναι οι «ανάγκες» της εργασίας ο παράγοντας εκείνος που «θυσιάζεται» στην ικανοποίηση της κινητικότητας του κεφαλαίου (δηλαδή, του κεφαλαιακού ανταγωνισμού) και της σταθερότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Μάλιστα η περιβόητη έκθεση Delors, λαμβάνοντας ως δεδομένο και «φυσικό» το συγκεκριμένο σχέδιο εξουσίας της ενιαίας αγοράς, θεώρησε τη νομισματική ενοποίηση ως κάτι το προφανές και το αναπόφευκτο.¹⁵ Στην πραγματικότητα το θεσμικό πλαίσιο της ONE μπορεί να μεταφραστεί και ως μία συστηματική οργάνωση του τριλήματος της οικονομικής πολιτικής.

Πρόκειται για ένα οικονομικό περιβάλλον που συνθλίβει τις παραδοσιακές προνοιακές κρατικές πολιτικές και επιβάλλει τις πιο σκληρές αξιώσεις του κεφαλαίου επάνω στην εργασία. Και από αυτή την άποψη, η εποχή του σύγχρονου νεοφιλελευθερισμού «μοιάζει» με την περίοδο του χρυσού κανόνα.¹⁶ Η αύξηση της παραγωγικότητας σε σχέση με το πραγματικό εισόδημα της εργασίας (οι «όροι» της εργασίας, τρόπον τινά) είναι η «μεταβλητή» που υποτίθεται ότι «σηκώνει» το βάρος της προσαρμογής στις νέες καπιταλιστικές συνθήκες και ιδιαίτερα στο περιβάλλον της ONE. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι οι ανταγωνιστικές πιέσεις από τη λειτουργία της ONE «στοχεύουν» στον πυρήνα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για τη διαρκή αναδιάρθρωση της εργασίας. Η ONE υλοποιεί μία ακραία εκδοχή της στρατηγικής της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό που μόνο μέσα από διαρκή «προσαρμογή της εργασίας» μπορεί να συνεχίσει να επιβιώνει. Από αυτή την άποψη, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η στρατηγική της ONE αποτελεί ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της εξουσίας του κεφαλαίου.

3. Ο φόβος του «ηθικού κινδύνου» (moral hazard) και η εμμονή στη δημοσιονομική σταθερότητα

Η στρατηγική του ενιαίου νομίσματος θα μπορούσε να έχει μία σειρά από «ανεπιθύμητες» συνέπειες, οι οποίες θα έπρεπε να αντιμετωπισθούν δραστικά από την αρχή. Ο «υποθετικός χρόνος» της προηγούμενης πρότασης υποδηλώνει τους αρχικούς σχεδιασμούς και τις αντίστοιχες συζητήσεις της προηγούμενης δεκαετίας. Ας γίνουμε πιο συγκεκριμένοι.

¹⁴ Για μία σύνοψη της σχετικής συζήτησης βλ. Σωτηρόπουλος (2009) αλλά και Bryan και Rafferty (2006).

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά Wyplosz (2005).

¹⁶ Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση των Bryan και Rafferty (2006: 121-123, βλ. επίσης McKinnon 1993). Και οι ομοιότητες με την περίοδο του χρυσού κανόνα είναι πολύ περισσότερες από ότι υποθέτει κανείς εξ αρχής. Πρέπει να επιστρέψει κανείς τόσο πίσω στην οικονομική ιστορία ώστε να ξανασυναρτήσει ένα φιλελευθεροποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα το οποίο να συνοδεύεται από νομισματικές πολιτικές που επιβάλλουν σταθερότητα στις τιμές. Από αυτή την άποψη όλα τα μακροοικονομικά μοντέλα που κυριάρχησαν στις μέρες μας και τα οποία θεωρούσαν ότι η σταθερότητα των τιμών μπορεί να εγγυηθεί σε σημαντικό βαθμό τη μακροοικονομική σταθερότητα αγνόησαν την προηγούμενη ιστορική εμπειρία η οποία είχε αποδείξει ότι έντονες χρηματοπιστωτικές κρίσεις είναι πιθανές (και μάλλον αναμενόμενες) μετά από μεγάλες περιόδους σταθερότητας στις τιμές.

Η εισαγωγή των χωρών μελών στη ζώνη ενός ενιαίου και «ισχυρού» νομίσματος παρέχει σε αυτές ορισμένα σημαντικά πλεονεκτήματα. Για παράδειγμα, παρά την απώλεια άσκησης αυτόνομης νομισματικής πολιτικής, οι χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» σε αντίθεση με άλλες αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες που αντιμετώπισαν νομισματικές κρίσεις και προβλήματα με το κρατικό χρέος (ή τουλάχιστον έφτασαν κοντά σε τέτοια ενδεχόμενα), δεν ήταν αναγκασμένες (ή εναλλακτικά, ο μηχανισμός του ευρώ τις προστάτευε από): (1) να διατηρούν υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα (π.χ. η Ελλάδα κάποιες στιγμές κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας κατέγραψε ακόμα και πρωτογενή ελλείμματα παρά το αντίστοιχο υψηλό επίπεδο του δημόσιου χρέους), (2) να δεσμεύουν οικονομικούς πόρους για τη διατήρηση υψηλών ξένων νομισματικών αποθεματικών (κυρίως δολαρίου), (3) να περιορίζουν τους αναπτυξιακούς τους ορίζοντες στον «ακριβό» εγχώριο δανεισμό.¹⁷

Ταυτόχρονα οι χρηματοοικονομικές διευκολύνσεις από τη συμμετοχή στο ενιαίο νόμισμα για τις χώρες-μέλη σε συνδυασμό με την απουσία κεντρικής ομοσπονδιακής οργάνωσης της δημοσιονομικής πολιτικής δημιουργούσαν τρία βασικά προβλήματα για τη λειτουργία του ευρώ: τον πληθωρισμό, τον ηθικό κίνδυνο και το ζήτημα της εξωτερικής συναλλαγματικής ισοτιμίας¹⁸. Το περιβόητο σύμφωνο σταθερότητας ήρθε να αντιμετωπίσει αυτά τα τρία βασικά ζητήματα (και δεν είναι τυχαίο που οι διαπραγματεύσεις για την διαμόρφωσή του υπήρξαν εξαιρετικά σύντομες – γεγονός που υποδηλώνει τη σύγκλιση των απόψεων). Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με το παρασκήνιο των διαπραγματεύσεων και τις διαφορετικές πολιτικές που συγκρούστηκαν. Θα περιοριστούμε σε ορισμένες πολύ βασικές επισημάνσεις.

Η νεοφιλελεύθερη λογική που διαπνέει συνολικά το εγχείρημα της ΟΝΕ έθεσε εξαρχής στο επίκεντρο των σχετικών συζητήσεων το ζήτημα του κρατικού χρέους (παραδόξως, ούτε ένας υπαινιγμός για το ιδιωτικό χρέος!). Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι σημείο-κλειδί για την πειθάρχηση των κρατικών πολιτικών στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο δεν αποτελεί τόσο το ύψος του δημόσιου χρέους ή των ελλειμμάτων αλλά κυρίως ο τρόπος «παρακολούθησής» του από τις χρηματαγορές¹⁹ – ή εναλλακτικά, το πλαίσιο τιμολόγησής του «κινδύνου». Και εδώ αναφαινόταν εξ' αρχής μία ενδεχόμενη αντίφαση του συνολικότερου σχεδίου, ικανή να το ακυρώσει εντελώς. *Διότι το πλαίσιο του ευρώ παρείχε δυνατότητες χαλάρωσης της εν λόγω εποπτείας αφήνοντας ανοικτό το πεδίο για «σχετικές» δημοσιονομικές «επεκτάσεις» από τα κράτη-μέλη που θα ήταν εντελώς αντίθετες με τη συνολικότερη φιλοσοφία του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.* Π.χ. οι πιέσεις προς την εργασία θα μπορούσαν να αντισταθμίζονται μέσα από κατάλληλες δημοσιονομικές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης.

Το επιχείρημα στις ενδοκοινοτικές συζητήσεις έρεε περίπου ως εξής:²⁰ Οι «ανεξέλεγκτες» δημοσιονομικές πολιτικές πιθανότητα θα ανάγκαζαν την ΕΚΤ σε απομάκρυνση από το μονεταριστικό πλαίσιο λειτουργίας (με τη γνωστή εμμονή στην ανταγωνιστικότητα και το χαμηλό πληθωρισμό). Ο μηχανισμός του ευρώ πάλι θα είχε

¹⁷ Ενδεικτικές είναι οι αναλύσεις των Caprio et al. (2005) αλλά και των Eichengreen et al. (2008). Σε αντίθεση, επομένως, με εκείνο που θα περίμενε κάποιος που έχει μάθει να συλλογίζεται με όρους των κυρίαρχων οικονομικών εγχειριδίων, η εκτίναξη των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (στις χώρες κυρίως του ευρωπαϊκού νότου) συνοδεύτηκε από μία ραγδαία μείωση του πραγματικού κόστους δανεισμού. Η περίπτωση της Ελλάδας είναι η πλέον ενδεικτική (βλέπε σχ. Deutsche Bank 2010-c, b και e).

¹⁸ Βλ. σχετικά Wyplosz (2005).

¹⁹ Για περισσότερα βλ. Σωτηρόπουλος (2009), Lapatsioras και Sotiropoulos (2009).

²⁰ Eichengreen (1997), Wyplosz (2005), Tygesen (2010).

απορρυθμιστεί. Δύο θα ήταν τότε τα πιθανά ενδεχόμενα. Πρώτον, το υπερβολικό χρέος θα ανάγκαζε την ΕΚΤ είτε σε διάσωση (bail-out) εκ των υστέρων μέσα από νομισματοποίηση των ελλειμμάτων είτε σε δάσωση εκ των προτέρων με στροφή σε πολιτικές χαμηλών επιτοκίων. Οι ενδεχόμενες «απειλές» του πληθωρισμού, της αστάθειας του ενιαίου νομίσματος και κυρίως της δυνατότητας άσκησης κοινωνικών πολιτικών ήταν αρκετές ώστε να οδηγήσουν στην αναζήτηση μιας φόρμουλας αποφυγής μιας πιθανής υπερχρέωσης (δηλαδή ενός συμφώνου σταθερότητας). Δεύτερον, ακόμα και εάν μπορούσε να εξασφαλιστεί δια παντός η απαρέγκλιτη πρόσδεση της ΕΚΤ στο άρμα του μονεταρισμού, μία χώρα θα μπορούσε να φτάσει στα όρια της χρεοκοπίας εκβιάζοντας τη στήριξη από τα υπόλοιπα κράτη μέλη. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο μπορεί να έθετε επίσης σε κρίση το ενιαίο νόμισμα δημιουργώντας ένα προηγούμενο που πάλι θα ακύρωνε τη φιλελεύθερη φιλοσοφία της ΟΝΕ.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι από την αρχή ήταν σαφές ότι το σχέδιο της ΟΝΕ δεν θα μπορούσε να διαχειριστεί αποτελεσματικά τον ηθικό κίνδυνο (moral hazard) στην περίπτωση των κρατικών πολιτικών. *Οι αγορές δεν θα μπορούσαν να «εποπτεύσουν» αποτελεσματικά τα κράτη-μέλη και να τα «πειθαρχήσουν» έτσι στη νεοφιλελεύθερη στρατηγική ενώ την ίδια στιγμή δεν υπήρχε κανένας κεντρικός ομοσπονδιακός μηχανισμός που θα μπορούσε να παρέμβει συμπληρωματικά.* Και επειδή η ύπαρξη του τελευταίου προϋποθέτει συνθήκες πολιτικής ενοποίησης που ακόμα και σήμερα παραμένουν εν πολλοίς εκτός συζήτησης, η λύση αναζητήθηκε στην τήρηση μίας κοινής συμφωνίας για την υποτιθέμενη περιφρούρηση της σταθερότητας: ένα σύμφωνο σταθερότητας.

Στην πραγματικότητα το σύμφωνο σταθερότητας που εμπεριέχεται στη συνθήκη του Μάαστριχτ επιχειρεί να αντιμετωπίσει τους κινδύνους «απόκλισης» από το συνολικότερο σχέδιο εξουσίας που περιγράφηκε (αντιμετώπιση του στρατηγικού «moral hazard»). Με άλλα λόγια, επιχειρεί να αποσυνδέσει τόσο τη χρηματοδότησή του χρέους από τη νομισματική πολιτική όσο και τη δυνατότητα διάσωσης μιας χώρας από τις υπόλοιπες (no-bail out clause). Έτσι, στη συνθήκη σταθερότητας υπάρχουν ρητές απαγορεύσεις προς την ΕΚΤ να προβαίνει σε πράξεις ανοικτής αγοράς που θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν τα επιμέρους κρατικά χρέη και να τα μετασχηματίσουν σε κοινωνικές παροχές (η ΕΚΤ παραμένει έτσι «ανεξάρτητη» από τα επιμέρους κράτη-μέλη αλλά όχι από το «συσχετισμό» δύναμης ανάμεσά τους). Και τέλος, η ρητή απαγόρευση διάσωσης (bail-out) επιχειρούσε να αποτρέψει την «κοινοτικοποίηση» των επιμέρους κρατικών χρηματοπιστωτικών υποχρεώσεων με τη μεταφορά τους στα χαρτοφυλάκια των υπολοίπων μελών (όλα αυτά, βέβαια, πολύ παλαιότερα από τις πρόσφατες συζητήσεις για τον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης).

Το σύμφωνο σταθερότητας ήρθε να συμπληρώσει το αρχικό σχέδιο της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό. Πρόκειται για μία πολιτική εποπτεία η οποία έθεσε με «χαλαρούς» όρους το γενικό χαρακτήρα των επιμέρους δημοσιονομικών πολιτικών. Τα κριτήρια του συμφώνου (δημοσιονομικό έλλειμμα μικρότερο από 3% του ΑΕΠ και χρέος μικρότερο από 60% του ΑΕΠ – ή τουλάχιστον κίνηση προς μία τέτοια κατεύθυνση) δε βασίζονται σε κανέναν συγκεκριμένο θεωρητικό συλλογισμό. Ενώ την ίδια στιγμή πολλά είναι τα ερωτήματα που προκύπτουν σχετικά με τα περιθώρια των επιμέρους κρατών να ασκούν αποτελεσματική αντικυκλική πολιτική όταν προκύψει ανάγκη (κατάλληλα προσαρμοσμένη στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της κάθε χώρας), όπως συμβαίνει στις μέρες μας.

Πριν ολοκληρώσουμε την επιχειρηματολογία της ενότητας αυτής θα κάνουμε τρία σύντομα σχόλια.

Πρώτον, οι συζητήσεις γύρω από τον ηθικό κίνδυνο και το ύψος του χρέους πρέπει να θεωρηθούν ως συμπληρωματικές στο συνολικότερο στρατηγικό σχέδιο του

ευρώ για διαρκή αναδιάρθρωση της εργασίας. Επομένως, η συζήτηση περί χρέους είναι περισσότερο προσχηματική και αφορά τον πυρήνα της αναπαραγωγής ενός συγκεκριμένου σχεδίου αστικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, η «εποπτεία» του χρέους αποτελεί μηχανισμό οργάνωσης της καπιταλιστικής εξουσίας επάνω στην εργασία.²¹ Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε, διότι μόνο κάτω από αυτή την προβληματική μπορούμε να ερμηνεύσουμε τη στάση τόσο του ΔΝΤ όσο και της ΕΕ με όρους καπιταλιστικής εξουσίας και όχι «εθνικής» καταπίεσης. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο κράτος δεν είναι απλά ένας «ιδιαιτέρως» καπιταλιστικός θεσμός με ισολογισμό. Είναι ο «θεσμός» που οργανώνει ολόκληρη την κοινωνική ζωή για την εξυπηρέτηση των αναγκών της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Και από αυτή την άποψη τα χρέη και τα ελλείμματα αποτελούν στοιχεία στο εσωτερικό της προηγούμενης διαδικασίας.

Δεύτερον, οι αρχικές φοβίες των σχεδιαστών του ευρώ βγήκαν σε κάποιο βαθμό αληθινές. Οι αγορές «υποτίμησαν» τους κινδύνους που συνδέονται με τα κρατικά χρέη της ευρωζώνης προχωρώντας σε ενιαίες περίπου τιμολογήσεις (με ελάχιστες διαφορές στα spreads). Το γεγονός αυτό (του φθηνού δανεισμού) σε συνδυασμό με τα υψηλά επίπεδα ανάπτυξης χωρών όπως η Ελλάδα έδωσαν περιθώρια σχετικής δημοσιονομικής χαλάρωσης (η οποία δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και άσκηση κοινωνικών πολιτικών), αφού η εξυπηρέτηση του χρέους θα μπορούσε να γίνει ακόμα και με χαμηλά πρωτογενή πλεονάσματα στον κρατικό προϋπολογισμό. Την ίδια στιγμή, και ενώ οι δημοσιονομικές διατάξεις της ΕΕ έδωσαν ένα γενικότερο πλαίσιο προσαρμογής στα δημόσια οικονομικά, στην πράξη η εφαρμογή τους υπήρξε μάλλον ελαστική εξαιτίας των ίδιων λόγων αισιοδοξίας ως προς τη διαχείριση του χρέους (αλλά και της απροθυμίας των δύο μεγαλύτερων μελών να εφαρμόσουν πιστά της ίδιες διατάξεις στις οικονομίες τους²²). Και έτσι, όταν οι αγορές αναπροσάρμοσαν απότομα τις εκτιμήσεις τους αναφορικά με τα κρατικά χρέη (ανατιμολογώντας τις τιμές των ομολόγων σε ένα διεθνές περιβάλλον χρηματοπιστωτικής στενότητας) οι υπερχρεωμένες οικονομίες απέκτησαν ένα πρόβλημα το οποίο δεν φαινόταν σημαντικό στο πρόσφατο παρελθόν (η περίπτωση της Ελλάδας είναι το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα).

Τρίτον, τα παραπάνω φανερώνουν την ανεπάρκεια του συμφώνου σταθερότητας στην εν γένει περιφρούρηση της δημοσιονομικής πειθαρχίας στην ευρωζώνη. Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, η συγκεκριμένη «συμβίωση» των χωρών μελών στο εσωτερικό του ευρώ συνδυάστηκε με υψηλό ιδιωτικό χρέος για τις χώρες της «περιφέρειας». Το χρέος αυτό συμβάδιζε με σχετικά ισορροπημένες δημοσιονομικές θέσεις. Αν εξαιρέσουμε την περίπτωση της Ελλάδας, η οποία έτσι και αλλιώς δεν φαινόταν ιδιαίτερα ανησυχητική,²³ η Ιρλανδία και η Ισπανία εμφάνιζαν ακόμα και πλεονάσματα στον κρατικό προϋπολογισμό. Όταν όμως εκδηλώθηκε η κρίση, τμήμα του ιδιωτικού χρέους αναγκαστικά αντικαταστάθηκε από κρατικό (χωρίς ριζικές αλλαγές στις ανισορροπίες στα ισοζύγια των τρεχουσών συναλλαγών) διότι θα έπρεπε να μπου σε εφαρμογή κατάλληλες αντι-κυκλικές πολιτικές. Το αποτέλεσμα ήταν η ραγδαία επιδείνωση των δημοσιονομικών θέσεων. Τελικά, η εμμονή στη μείωση του κρατικού χρέους έχει να κάνει με την προαγωγή

²¹ Για μία συνολικότερη επεξήγηση του εν λόγω επιχειρήματος βλ. Σωτηρόπουλος (2009), Lapatsioras και Sotiropoulos (2009).

²² Βλ. σχετικά Thygesen (2010). Επίσης, χρήση των «αμαρτωλών» swaps για το «μαγείρεμα» του χρέους δεν έκανε μόνο η Ελλάδα αλλά και σχεδόν όλες οι χώρες της ευρωζώνης.

²³ Από την άποψη ότι το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμενε σε υψηλά αλλά σταθερά επίπεδα εδώ και μία δεκαετία, ενώ η πρόσφατη επιδείνωσή του οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη διάσωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος (όπως συνέβη στις περισσότερες χώρες της ευρωζώνης).

πολιτικών λιτότητας που συνεχίζουν στην κατεύθυνση διαρκούς αναδιοργάνωσης της εργασίας.

4. Ο χαρακτήρας της «συμβίωσης» στο εσωτερικό της ΟΝΕ

Πολλά είναι εκείνα που έχουν γραφτεί για την κρίση των ευρωπαϊκών οικονομιών. Δεν είναι λίγες οι αναλύσεις που έρχονται σε ρήξη με την επιχειρηματολογία των προηγούμενων ενοτήτων, θεωρώντας, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ότι το πρόβλημα των ανισορροπιών της ευρωζώνης έχει σαν αιτία του την οργάνωση της ανταγωνιστικότητας – με τις χώρες της «περιφέρειας» υποτίθεται να «καταληστεύονται» από τις ανταγωνιστικές χώρες του «κέντρου».²⁴ Σε γενικές γραμμές η κυρίαρχη άποψη θεωρεί ότι οι ανταγωνιστικές χώρες του «κέντρου», με προεξέχουσα την Γερμανία, βελτίωσαν την ανταγωνιστικότητά τους συμπιέζοντας τους μισθούς και συγκρατώντας το εργατικό κόστος και τον πληθωρισμό. Στη βάση αυτή, υποστηρίζεται ότι βελτίωσαν τις εξαγωγές τους στο εσωτερικό του ευρώ, οδήγησαν σε «υπανάπτυξη» και σε «διάβρωση» της παραγωγικής βάσης τις λιγότερο ανταγωνιστικές χώρες της «περιφέρειας» και εν τέλει καθιέρωσαν επίμονες ανισορροπίες στις τρέχουσες συναλλαγές στο εσωτερικό της ΟΝΕ.

Για εκείνους που αποδέχονται την εν λόγω επιχειρηματολογία, η ΟΝΕ φαίνεται να έχει μετατραπεί σε μία αρένα εκμετάλλευσης των χωρών της «περιφέρειας» από την καπιταλιστική «ατμομηχανή» του «κέντρου». Ενώ η πιο «μετριοπαθής» λύση που προτείνεται – ακόμα και διά στόματος της Γαλλίδας υπουργού οικονομικών Christine Lagarde (σε συνέντευξή της στους *Financial Times* στις 14/03/2010) – δεν είναι άλλη από την αύξηση των εργατικών εισοδημάτων (και άρα της ζήτησης) στο ευρωπαϊκό «κέντρο».

Ο παραπάνω συλλογισμός συνολικά αδυνατεί να ερμηνεύσει τη δυναμική της ευρωζώνης και των οικονομιών που συμβίωσαν στο εσωτερικό της. Στον παρακάτω πίνακα 1 φαίνεται καθαρά ότι η έκθεση των ατομικών κεφαλαίων στο διεθνή ανταγωνισμό οδήγησε σε υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης και συσσώρευσης τις χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας». Με άλλα λόγια, η στρατηγική της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό είχε τα αποτελέσματά της όσον αφορά στην οργάνωση της ταξικής πάλης και της αναπτυξιακής διαδικασίας.

²⁴ Η προσέγγιση αυτή διατηρεί ένα σαφέστατο «άρωμα» κεϋνσιανής προβληματικής.

Πίνακας 1

ΑΕΠ και μεταβολή της εγχώριας ζήτησης σε διάφορες χώρες για την περίοδο: 1995-2008

	Ελλάδα	Γερμανία	Ιταλία	Ισπανία	Ολλανδία	Γαλλία	Ιρλανδία
πραγματικό ΑΕΠ	61,0%	19,5%	17,8%	56,0%	42,0%	30,8%	124,1%
πραγματική ιδιωτική κατανάλωση	55,7%	12,3%	19,6%	55,3%	33,1%	35,5%	104,5%
πραγματικός συνολικός σχηματισμός ακαθόριστου προϊόν κεφαλαίου	102,8%	18,8%	31,6%	95,2%	56,3%	55,8%	130,5%
πραγματική δημόσια κατανάλωση	51,1%	14,7%	21,5%	74,8%	41,4%	20,0%	97,3%
ισόζυγο τρεχουσών συναλλαγών (2008) % ΑΕΠ	-14,6%	+6,7%	-3,4%	-9,6%	+4,8%	-2,3%	-5,2%
Όροι εξαγωγών (αριθμό και υπηρεσίες)	131,4%	159,0%	34,0%	115,1%	114,1%	76,0%	232,3%
Όροι εισαγωγών (αριθμό και υπηρεσίες)	123,1%	115,5%	56,7%	174,1%	117,8%	101,8%	222,4%
Τιμές εξαγωγών (αριθμό και υπηρεσίες)	56,4%	2,7%	37,5%	34,2%	18,0%	7,2%	13,2%
Τιμές εισαγωγών (αριθμό και υπηρεσίες)	51,0%	9,3%	40,4%	28,4%	14,3%	7,9%	20,9%
Δείκτες τιμών κατανάλωτη	64,4%	22,2%	37,3%	47,5%	33,1%	26,0%	47,2%

Πηγή: ΟΟΣΑ (2009) – υπολογισμοί δικιά μας

Στο διάστημα 1996-2008 η Ελλάδα σημείωσε υψηλή πραγματική αύξηση του ΑΕΠ κατά 61,0%, η Ισπανία κατά 56,0% και η Ιρλανδία κατά 124,1% σε αντίθεση με τις περισσότερο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Το αντίστοιχο ποσοστό για την

Γερμανία ήταν 19,5%, για την Ιταλία 17,8% και για την Γαλλία 30,8%. Σε ορισμένα από τα ευρήματα του παραπάνω πίνακα θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Το πλέον χαρακτηριστικό από αυτά είναι ότι οι χώρες που σημείωσαν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης κατά βάση (η διαπίστωση αυτή δεν ερμηνεύει μονοσήμαντα όλες τις περιπτώσεις) κατέληξαν με σημαντικά ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές. Την ίδια στιγμή παρουσίασαν υψηλότερα επίπεδα πληθωρισμού, γεγονός που φαίνεται να είχε κάποιες συνέπειες τόσο στις τιμές εισαγωγών όσο και στις τιμές εξαγωγών. Προς το παρόν αξίζει να σχολιάσουμε ότι κατά την ίδια ακριβώς περίοδο η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, σε αντίθεση με αρκετές από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες, βασίστηκε περισσότερο στη σημαντική πραγματική αύξηση του παγίου κεφαλαίου (102,8%) και στη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας και λιγότερο στην κρατική κατανάλωση.²⁵

4.1. Προς έναν αναλυτικό (και όχι «γεωγραφικό») προσδιορισμό της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» και του ευρωπαϊκού «κέντρου»

Πράγματι, ένα από τα πλέον αξιοσημείωτα της πρώτης δεκαετίας του ευρώ είναι οι επίμονες ανισορροπίες στα ισοζύγια των τρεχουσών συναλλαγών: ορισμένες χώρες εμφάνισαν πλεονάσματα ενώ άλλες απαρεικλίτως παρουσίασαν ελλείμματα. Είναι, επίσης, αλήθεια ότι οι διαφορές αυτές συσχετίζονται, όπως έχει πάλι επισημανθεί πολλάκις, με ανάλογες διαφορές στα μοναδιαία εργατικά κόστη και στην ανταγωνιστικότητα (οι πλεονασματικές χώρες «συγκράτησαν» τα μοναδιαία κόστη εργασίας επιτυγχάνοντας οφέλη στο πεδίο της ανταγωνιστικότητας). Ωστόσο, όπως σημειώσαμε και πιο πάνω, μπορεί η αιτιότητα ανάμεσα σε αυτά τα δύο εμπειρικά «ευρήματα» να μην είναι εκείνη που συχνά υποστηρίζεται με πρόχειρο τρόπο στις σχετικές συζητήσεις. Μπορεί, δηλαδή, το έλλειμμα στις τρέχουσες συναλλαγές να μην είναι απλά το άμεσο αποτέλεσμα ενός ανάλογου «ελλείμματος» στην ανταγωνιστικότητα. Αντίθετα, είναι πολύ πιθανό να είναι και τα δύο εν λόγω «ελλείμματα» αποτελέσματα μιας άλλης βαθύτερης αιτίας. Συγκεκριμένα: τόσο των σημαντικών διαφορών στα επίπεδα καπιταλιστικής μεγέθυνσης όσο και του συγκεκριμένου τρόπου «συμβίωσης» στο εσωτερικό του ευρώ. Ας γίνουμε πιο συγκεκριμένοι.

Η έκθεση στο διεθνή ανταγωνισμό που υπηρετήθηκε με την εισαγωγή στο ενιαίο νόμισμα επέβαλε σημαντικές αναδιαρθρώσεις προς όφελος του κεφαλαίου και οδήγησε τις (λιγότερο ανταγωνιστικές) χώρες της «περιφέρειας» σε ικανοποιητικούς ρυθμούς ανάπτυξης και ανόδου της μέσης παραγωγικότητας. Τα μεγέθη του Πίνακα 1 είναι ενδεικτικά. Σε γενικές γραμμές, οι χώρες της «περιφέρειας» έκλεισαν σημαντικά την ψαλίδα του κατά κεφαλήν ΑΕΠ που τις χώριζε από πιο προηγμένες χώρες του ευρωπαϊκού «κέντρου» (το μέγεθος αυτό σε καμία περίπτωση δεν μεταφράζεται σε κοινωνική ευημερία), ενώ σημείωσαν υψηλότερα μέσα ποσοστά κέρδους τα οποία και συνοδεύτηκαν από αντίστοιχα υψηλότερους ρυθμούς κεφαλαιακής συσσώρευσης.²⁶ Την ίδια στιγμή, οι υψηλότεροι ρυθμοί μεγέθυνσης

²⁵ Βλ. σχετικά Alpha Bank (2010: 5). Με άλλα λόγια θα πρέπει να προσεγγίσουμε με δυσπιστία την πεποίθηση ότι το ελληνικό «μοντέλο ανάπτυξης» βασίστηκε κυρίως στη δημόσια κατανάλωση. Εάν έχουν έτσι τα πράγματα, ενδεχομένως η αναμενόμενη ύφεση εξαιτίας των ασκούμενων πολιτικών λιτότητας (που επιβάλλουν περιορισμούς στις κρατικές δαπάνες) να μην είναι τόσο έντονη όσο αρχικά αναμενόταν.

²⁶ Εδώ η Πορτογαλία αποτελεί «χτυπητή» εξαίρεση. Παρότι η τελευταία έχει από τα υψηλότερα καθαρά εξωτερικά χρέη σε όλη την ευρωζώνη, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ εξακολουθεί να παραμένει στα επίπεδα της δεκαετίας του 1990. Εδώ, οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης σημαίνουν ότι η επιδείνωση στις τρέχουσες συναλλαγές δεν οφείλονται στην ισχυρή εσωτερική ζήτηση αλλά στη ραγδαία πτώση της

στην «περιφέρεια» οδήγησαν και σε υψηλότερα επίπεδα πληθωρισμού (και πάλι οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας είναι οι πιο χαρακτηριστικές).

Για να έχουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα των συνολικότερων εξελίξεων θα πρέπει στα παραπάνω σχόλια να συνυπολογίσουμε δυο επιπλέον βασικές παραμέτρους.

Από τη μία, τα υψηλότερα ποσοστά κέρδους στην «περιφέρεια» «συμπαρέσυραν» προς τα πάνω και το σύνολο των χρηματοπιστωτικών αποδόσεων με αποτέλεσμα οι διεθνείς επενδυτές να είναι ολοένα και πιο «πρόθυμοι» να χρηματοδοτήσουν τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης εκεί, ιδιαίτερα τώρα που στο περιβάλλον του ευρώ είχαν απαλλαχτεί από μία σειρά σημαντικών κινδύνων, όπως αυτός της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Συνεπώς, οι χώρες της «περιφέρειας» κατέγραψαν ισχυρά πλεονάσματα στο ισοζύγιο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Οι επενδυτικές «ευκαιρίες» διαφόρων μορφών στις χώρες αυτές τις έκανε ελκυστικές για τα κεφάλαια του «κέντρου» με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί ένας δίαυλος μεταφοράς πόρων υπό τη μορφή ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών επενδύσεων σε αυτές.

Από την άλλη, οι χώρες-μέλη της ευρωζώνης σημειώνοντας διαφορετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης και διαφορετικά ποσοστά κέρδους εντάχθηκαν ανεξαιρέτως στο ίδιο καθεστώς νομισματικής πολιτικής, δηλαδή στο καθεστώς των ίδιων ονομαστικών επιτοκίων από την πλευρά της ΕΚΤ (εκτός των άλλων). Το ύψος των επιτοκίων αυτών ήταν αρκετά χαμηλότερο για τις χώρες της «περιφέρειας» από ό,τι ίσχυε πριν την εισαγωγή τους στο ενιαίο νόμισμα (βλ. παρακάτω). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα υψηλότερα επίπεδα πληθωρισμού που επικρατούσαν στις τελευταίες οδήγησε σε ακόμα χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια για τον εγχώριο τραπεζικό τομέα. Πρόκειται για συνθήκες που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις εκτόξευσης του (ιδιωτικού και δημόσιου) εγχώριου δανεισμού.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι δύο αυτοί παράγοντες ενίσχυσαν τις δυνατότητες δανεισμού και συνέβαλλαν στην περαιτέρω αναθέρμανση των οικονομιών της «περιφέρειας» «προσανατολίζοντας» την παραγωγή στις ανάγκες μιας σημαντικής εσωτερικής ζήτησης.²⁷ Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να ενισχυθούν ακόμη περισσότερο οι πληθωριστικές τάσεις. Έτσι, το ύψος των πραγματικών επιτοκίων υποχώρησε ακόμη περισσότερο αφήνοντας περιθώρια για υψηλότερα επίπεδα χρηματοπιστωτικής μόχλευσης. Παράλληλα, οι συνθήκες υψηλής εσωτερικής ζήτησης επέφεραν σχετικές απώλειες στην ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών (υψηλό μοναδιαίο κόστος εργασίας και πληθωρισμός) αυξάνοντας ταυτόχρονα τη ζήτηση για εισαγωγές. Παρόλα αυτά στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ισπανίας δεν ήταν μόνο η επιδείνωση του ισοζυγίου εμπορευμάτων και υπηρεσιών εκείνη που συνέβαλε στη μείωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αλλά επίσης και η επιδείνωση του ισοζυγίου εισοδημάτων εξαιτίας των σημαντικών κεφαλαιακών εισροών (και των αντίστοιχων πλεονασμάτων στο ισοζύγιο των κεφαλαιακών κινήσεων).

Η ροή της αιτιότητας είναι επομένως εκείνη που περιγράψαμε παραπάνω. Από αυτή την άποψη, χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία μπορούν να χαρακτηριστούν ως «περιφερειακές» όχι εξαιτίας της γεωγραφικής τους θέσης αλλά εξαιτίας του τρόπου ενσωμάτωσής τους στο εσωτερικό της ζώνης του ευρώ,

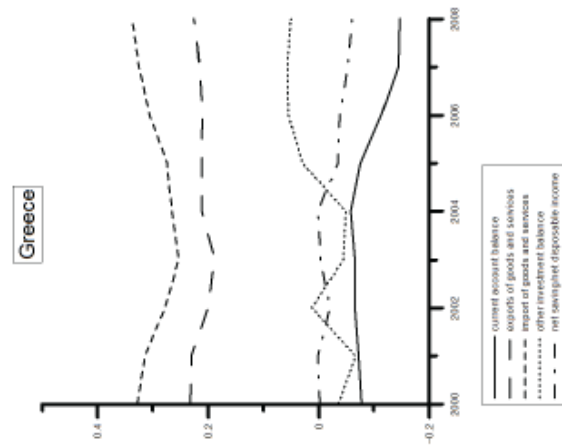
εξαγωγικής δραστηριότητας. Παρότι δεν είναι εύκολη μία περιεκτική ερμηνεία του εν λόγω αποτελέσματος (δηλαδή της αστοχίας στην υλοποίηση της στρατηγικής της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό), μία πρώτη απάντηση θα μπορούσε να είναι η εξαιρετικά δυσμενής συναλλαγματική ισοτιμία εισόδου στην ΟΝΕ (για περισσότερα βλ. Deutsche Bank 2010-c).

²⁷ Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, αυτά δεν ισχύουν στην περίπτωση της Ιρλανδίας.

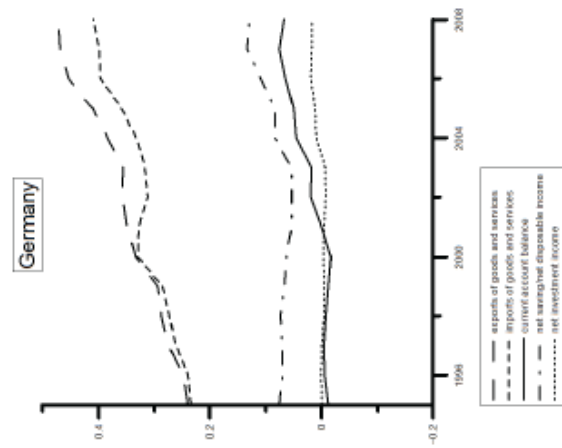
σημειώνοντας: πρώτον, υψηλότερους ρυθμούς συσσώρευσης (μείωση της αναπτυξιακής απόστασης από τις ανταγωνιστικές χώρες του ευρωπαϊκού «κέντρου») και κερδοφορίας, και δεύτερον, επιδείνωση των ισοζυγίων εμπορευμάτων και υπηρεσιών, ως άμεσο επακόλουθο. Επιπλέον, η ανάπτυξη στην «περιφέρεια» προσέλκυσε τις «αποταμιεύσεις» του «κέντρου», «χρηματοδότησε» την αυξανόμενη ζήτηση και ενίσχυσε τα ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές. Από αυτή την άποψη και στη βάση της προηγούμενης συλλογιστικής, *μπορούμε να ισχυριστούμε ότι είναι το πλεόνασμα στο ισοζύγιο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών της «περιφέρειας» εκείνο που ενισχύει τη διόγκωση του ελλείμματος στις τρέχουσες συναλλαγές* (με βασική του αιτία τους διαφορετικούς ρυθμούς συσσώρευσης).

Από τα διαγράμματα του σχήματος 1 γίνεται φανερό ότι η επιδείνωση στα ισοζύγια των τρεχουσών συναλλαγών από το 2004 και μετά για τις οικονομίες της Ισπανίας και της Ελλάδας οφείλεται στην αύξηση της εγχώριας κατανάλωσης (που κατέστη δυνατή χάρη στις αυτόνομες αλλά και τις δανειακές κεφαλαιακές εισροές) *σε σχέση με το καθαρό διαθέσιμο εισόδημα* (το αντίθετο ισχύει για τη Γερμανία). Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι εξαγωγές εμπορευμάτων και υπηρεσιών δε σημείωσαν σημαντική μεταβολή ως ποσοστά του ΑΕΠ, είχαμε σημαντική αύξηση στο αντίστοιχο ποσοστό των εισαγωγών. Στην περίπτωση της Ελλάδας μάλιστα η τελική κατανάλωση ξεπέρασε για το σύνολο της οικονομίας το ύψος του καθαρού διαθέσιμου εισοδήματος, με αποτέλεσμα να εμφανιστούν αρνητικά επίπεδα καθαρής αποταμίευσης. Το κενό καλύφθηκε κυρίως μέσα από τον εξωτερικό δανεισμό κυρίως υπό τη μορφή ξένων καταθέσεων και *repos* (δηλαδή μέσα από την παροχή ρευστότητας στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα).

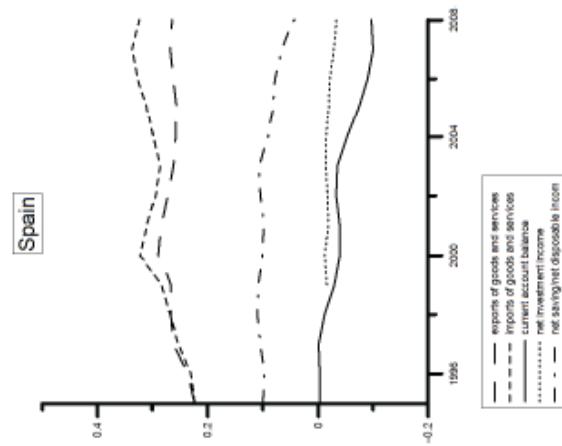
Σχήμα 1
Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη ως % του ΑΕΠ

Πηγή: Τρόσιες της Ελλάδας, Eurostat

Πηγή: Eurostat

Πηγή: Eurostat

Στον παρακάτω Πίνακα 2 διαπιστώνουμε τη σημαντική αύξηση στο ιδιωτικό χρέος των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών στις περιπτώσεις της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας (πρέπει να σημειώσουμε εντούτοις ότι η μόχλευση στην τελευταία είναι σημαντικά μικρότερη από τις άλλες δύο χώρες). Το συνολικό χρέος του ιδιωτικού τομέα στην Πορτογαλία έφτασε το 2008 στο 239% του ΑΕΠ, δηλαδή 29 μονάδες περισσότερο από ό,τι στη γειτονική Ισπανία και 116 μονάδες από την Ελλάδα (τα αντίστοιχα επίπεδα για Γαλλία και Γερμανία είναι 130% και 140%).

Βέβαια, η βασική αιτία της εκτόξευσης του χρέους για τις χώρες της «περιφέρειας» ήταν η συμμετοχή τους στο νόμισμα του ευρώ και τα εξαιρετικά χαμηλά πραγματικά επιτόκια που προέκυψαν από τη συμμετοχή αυτή (σε συνδυασμό με τα πλεονάσματα στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές). Ενδεικτικό π.χ. είναι το γεγονός ότι τα βραχυχρόνια πραγματικά επιτόκια στην δεκαετία του 1990 κινήθηκαν για την Ελλάδα κατά μέσο όρο στο 5,4% ενώ μετά το 2000 ήρθαν κοντά στο 0% καταγράφοντας και για μεγάλα διαστήματα αρνητικές τιμές.²⁸

Πίνακας 2

Χρέος ως % του ΑΕΠ στον ιδιωτικό τομέα

	Νοικοκυριά		Επιχειρήσεις	
	1995	2008	1995	2008
Ελλάδα	13%	61%	38%	62%
Πορτογαλία	42%	105%	53%	134%
Ισπανία	42%	88%	47%	122%

Πηγή: Eurostat και Deutsche Bank Global Markets Research
[από Deutsche Bank (2010-c)]

Σε πολλές περιπτώσεις η πρόσβαση σε φθηνό δανεισμό αναθέρμανε και την αγορά κατοικίας.²⁹ Κατά το διάστημα ανάμεσα στο 1999 και το 2005 οι τιμές κατοικίας στην ευρωζώνη αυξήθηκαν όσο περίπου και οι αντίστοιχες των ΗΠΑ (κινούμενες σε επίπεδα κατά 40% υψηλότερα από τον αντίστοιχο μέσο όρο των τελευταίων 30 ετών), ενώ σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως π.χ. η Ιρλανδία και η Ισπανία, το «φούσκωμα» των τιμών ήταν μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των ΗΠΑ (θα πρέπει να σημειώσουμε επίσης, ότι στις χώρες αυτές η συμμετοχή της κατασκευής κατοικιών στο ΑΕΠ ήταν πιο σημαντική από ό,τι στις ΗΠΑ). Μάλιστα, το 2005 και 2006 όπου και σημειώθηκε το μέγιστο στην έκρηξη των τιμών κατοικίας στις ΗΠΑ, οι αντίστοιχες αυξήσεις όχι μόνο στην Ισπανία και την Ιρλανδία αλλά επίσης στη Γαλλία και το Βέλγιο υπήρξαν ακόμα μεγαλύτερες.

Η ραγδαία αύξηση του χρέους των νοικοκυριών στην περίπτωση της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας συνοδεύεται από σημαντικές μειώσεις στο ποσοστό αποταμίευσης κατά την τελευταία δεκαετία και κυρίως από το 2004 και μετά. Αυτό σημαίνει ότι καθώς συρρικνώνονται τα ατομικά εισοδήματα και αυξάνεται η ανεργία θα αυξηθούν αντίστοιχα και οι δυσκολίες των δανειακών αποπληρωμών φέρνοντας σε δυσμενή θέση τα ήδη εκτεθειμένα εγχώρια τραπεζικά συστήματα. Ο συλλογισμός αυτός ισχύει και στην περίπτωση των καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Και καθώς οι οικονομίες της «περιφέρειας» βυθίζονται από το 2008 στην ύφεση και αναγκάζονται να λάβουν μέρα λιτότητας για τη «διόρθωση» της δημοσιονομικής τους κατάστασης, φαίνεται να επανέρχεται στο προσκήνιο ο φόβος του Fisher. Σύμφωνα με τον τελευταίο,³⁰ όταν μία οικονομία βυθίζεται στην ύφεση χωρίς να υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής αντικυκλικής πολιτικής από το κράτος, τότε μπορεί η μείωση του χρέους (απο-μόχλευση) να μην είναι τόσο σημαντική όσο η μείωση των εισοδημάτων (δυσκολεύοντας ακόμη περισσότερο την αποπληρωμή του). Το γεγονός αυτό θα οξύνει την ύφεση αντί να τη «θεραπεύσει» (μεταφέροντας ακόμα περισσότερες πιέσεις στο τραπεζικό σύστημα).³¹

²⁸ Για τα στοιχεία αυτά βλ. Deutsche Bank (2010-b).

²⁹ Βλ. Eichengreen (2009), Hilbers et al (2008).

³⁰ Fisher (1933), Tobin (1980).

4.2. Το πρόβλημά «μας» δεν είναι η Γερμανία αλλά το σύστημα του ευρώ

Είδαμε και προηγουμένως ότι η στρατηγική του ευρώ αντιστοιχεί σε ένα μηχανισμό που μεταφέρει διαρκώς πιέσεις για αναδιοργάνωση της εργασίας στις διαφορετικές χώρες-μέλη. Από αυτή την άποψη οι εργαζόμενοι πλήττονται συστηματικά τόσο στο «κέντρο» όσο και στην «περιφέρεια» της ευρωζώνης. Και εάν η Γερμανία κατόρθωσε να διατηρήσει χαμηλό εργατικό κόστος κυρίως μέσα από τη συμπίεση των μισθών, αυτό οφείλεται τόσο στους συγκριτικά χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης όσο και στις ανταγωνιστικές πιέσεις που δέχτηκαν τα ατομικά της κεφάλαια μέσα στον ίδιο πάντα μηχανισμό του ευρώ.³²

Ο μηχανισμός του ευρώ αποτελεί ένα ιδεατό διάγραμμα οργάνωσης της καπιταλιστικής εξουσίας. Στην πράξη, ωστόσο, η προσαρμογή δεν μπορεί να είναι τέλεια. Όταν οι διαφορές στην ανταγωνιστικότητα (εισοδήματα + παραγωγικότητα) αποκλίνουν σημαντικά (όποια και εάν είναι η αιτία), θα πρέπει να υπάρξει μία κάποια «διόρθωση». Ο μηχανισμός της συναλλαγματικής ισοτιμίας δεν μπορεί να έχει ρόλο στο εσωτερικό του ευρώ, αλλά έτσι και αλλιώς ποτέ δεν αποτέλεσε αξιόπιστο μηχανισμό διόρθωσης των διαφορών στην ανταγωνιστικότητα (στο βαθμό που αναφερόμαστε σε ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες). Η δυνατότητα της υποτίμησης πολλές φορές μάλιστα αποβαίνει «θετική» για την εργασία αμβλύνοντας τις πιέσεις που μεταφέρει ο διεθνής ανταγωνισμός και έτσι ποτέ δεν συγκαταλέγεται στις «πρώτες επιλογές» του συλλογικού κεφαλαιοκράτη.

Τα επενδυτικά κεφάλαια των περισσότερο ανταγωνιστικών χωρών του «κέντρου» αναζητούσαν υψηλότερη κερδοφορία στο χρηματοπιστωτικό σύστημα των χωρών της «περιφέρειας». Με τον τρόπο αυτό ενίσχυσαν τους ήδη σημαντικούς ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ στις τελευταίες, «χρηματοδοτώντας» σε κάποιο βαθμό τις ίδιες τις εξαγωγές του «κέντρου». Οι ροές κεφαλαίων προς την «περιφέρεια» αντιστάθμιζαν το κόστος συμμετοχής στην ενιαία αγορά, ενώ παράλληλα, δημιουργούσαν όρους «συγκράτησης» της αναδιάρθρωσης του παραγωγικού συστήματος μέσα από την απορρύθμιση της εργασίας (βλ. παραπάνω). Συνεπώς, όπως είδαμε και προηγουμένως, είναι η ίδια η συγκρότηση της ζώνης του ευρώ εκείνη που συνέβαλλε στη συνέχιση των ασυμμετριών στα ισοζύγια των τρεχουσών συναλλαγών και στις αποκλίσεις στα μοναδιαία κόστη εργασίας και τον πληθωρισμό (ανταγωνιστικότητα). Αυτό σε γενικές γραμμές ήταν το αποτέλεσμα που προέκυψε όταν κάτω από τη «στέγη» του ίδιου νομίσματος και της ίδιας νομισματικής πολιτικής (επί της ουσίας δηλαδή των ίδιων ονομαστικών επιτοκίων) «συμβίωσαν» κοινωνικοί σχηματισμοί με διαφορετικές διαδρομές πραγματικής μεγέθυνσης.

Εντούτοις, θα πρέπει να είμαστε περισσότερο προσεκτικοί όταν πρόκειται να εξειδικεύσουμε τα προηγούμενα συμπεράσματα. Όπως φαίνεται από τα πρόσφατα δεδομένα της Eurostat, στην περίπτωση της Ελλάδας η πραγματική αποτελεσματική συναλλαγματική ισοτιμία με βάση το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (ULC-based real effective exchange rate REER-ULC, υπολογισμένη για τις 36 χώρες που συναπαρτίζουν το δείγμα της Eurostat) βρίσκεται στο τέλος του 2009 ανατιμημένη κατά μόλις 7,6% σε σχέση με το 1999 (το εν λόγω μέγεθος αποτυπώνει την

³¹ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι κρατικές πολιτικές στο περιβάλλον του συμφώνου σταθερότητας συνολικά αποδείχτηκαν υπερ-κυκλικές, ενισχύοντας τις κυκλικές διακυμάνσεις και την οικονομική αστάθεια.

³² Σε όλη αυτή την επιχειρηματολογία δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα ατομικά κεφάλαια ενός κοινωνικού σχηματισμού δεν έχουν όλα αδιακρίτως τη μέση παραγωγικότητα. Κάποια από αυτά είναι περισσότερο ανταγωνιστικά από τον μέσο όρο, κάποια λιγότερο. Ο μηχανισμός του ευρώ είναι ευεργετικός για τα κεφάλαια που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία, ακόμα και εάν προέρχονται από χώρες της «περιφέρειας».

ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών). Η εν λόγω επιδείνωση της «μέσης» ανταγωνιστικότητας ήταν αισθητά μικρότερη στην Ελλάδα από την αντίστοιχη μείωση στην Ιρλανδία, την Ισπανία την Πορτογαλία και τις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης.³³

Συγκεκριμένα διαπιστώνουμε ότι στην περίπτωση της Ελλάδας η REER-ULC υποχώρησε κατά 0,6% το 2006 για να αυξηθεί κατά 1,3% το 2007, 1,5% το 2008 και 3,9% το 2009. Στο σύνολο της ευρωζώνης των 16 χώρων η ίδια μεταβλητή υποχώρησε κατά 0,4% το 2006 και στη συνέχεια αυξήθηκε κατά 1,6%, 3,4% και 4,7%.³⁴ Αυτό σημαίνει ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια βελτιώθηκε σε σχέση με το σύνολο των ευρωζώνης. Επιδεινώθηκε, βέβαια, τόσο σε σχέση με τη Γερμανία (στην οποία ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των ονομαστικών αποδοχών των εργαζομένων για την περίοδο 2001-2009 δεν ξεπέρασε ποτέ το 1,4%) όσο και σε σχέση με εξαγωγικές χώρες, τα εθνικά νομίσματα των οποίων υποτιμήθηκαν σε σχέση με το ευρώ.

Είναι, επίσης, ένας μεγάλος μύθος η άποψη ότι η ONE ικανοποιεί αποκλειστικά τα «λαίμαργα» σχέδια της ανταγωνιστικής Γερμανίας. Ο ίδιος μύθος συνεχίζει ότι οι «σπάταλες» χώρες της «περιφέρειας» αντιστάθμισαν την καταναλωτική «φειδωλότητα» της Γερμανίας. Είδαμε ότι ο συλλογισμός αυτός είναι λανθασμένος και ότι οι ασυμμετρίες στις τρέχουσες συναλλαγές πρέπει να ερμηνευτούν διαφορετικά. Επιπλέον, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ενώ η αύξηση των γερμανικών εξαγωγών την περίοδο από το 1999 μέχρι το 2007 ήταν ραγδαία (της τάξης του 89%), η συνεισφορά στην αύξηση αυτή των υποτιθέμενων «άσπρων» χωρών της «περιφέρειας» (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία και Ισπανία) ήταν μόνο κατά 6,8%.³⁵ Οι τέσσερες εν λόγω χώρες απορροφούσαν μόνο το 6,4% των γερμανικών εξαγωγών.

Από την παρατήρηση αυτή συνάγονται δύο πολύ βασικά συμπεράσματα. Κατ' αρχάς, η πτώση στην εσωτερική ζήτηση εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας στις χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» μόνο οριακή επίδραση θα έχει στις συνολικές γερμανικές εξαγωγές. Τα τελευταία 20 χρόνια η Γερμανία έχει στρατηγικά «προσανατολίσει» τις εξαγωγές της σε αγορές πέραν της ευρωζώνης, ενώ η συγκρότηση της ONE δεν έχει τροποποιήσει σημαντικά την τάση αυτή. Για παράδειγμα, το 1991 οι χώρες που θα απάρτιζαν αργότερα την ευρωζώνη απορροφούσαν το 51,3% των συνολικών γερμανικών εξαγωγών. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 45,1% το 1998, παραμονή της παγίωσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Ο ίδιος λόγος το 2007 είχε μειωθεί ακόμη περισσότερο, στο 43,7%.

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, γιατί ο γερμανικός καπιταλισμός, μετά από την ύφεση της τάξης του 4% το 2009 εξαιτίας της περιστολής στο παγκόσμιο εμπόριο, αναμένει να ευνοηθεί από την ενίσχυση της ζήτησης στο υπόλοιπο κόσμο (πέραν, δηλαδή, της νεοφιλελεύθερης ευρωζώνης).³⁶ Παρά το ότι η ζήτηση στο εσωτερικό της

³³ Για τα στοιχεία που παρατίθενται εδώ βλ. Alpha Bank (2010).

³⁴ Alpha Bank (2010).

³⁵ Για τα στοιχεία που θα ακολουθήσουν βλ. Deutsche Bank (2010-d).

³⁶ Πράγματι οι κρατικές παρεμβάσεις σε περιοχές εκτός ευρωζώνης ήταν καθοριστικές για την τόνωση της παγκόσμιας ζήτησης. Π.χ. τα δημοσιονομικά πακέτα στις ΗΠΑ προστάτευσαν σημαντικά την εγχώρια ζήτηση και έτσι από το καλοκαίρι του 2009 το έλλειμμα στις τρέχουσες συναλλαγές άρχισε πάλι να διευρύνεται. Στις αναπτυσσόμενες αγορές και ιδιαίτερα στη ΝΑ Ασία η τόνωση της εγχώριας ζήτησης οδήγησε την Κίνα σε μικρό εμπορικό έλλειμμα τον Μάρτιο του 2010 για πρώτη φορά από το 2004. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Οι δύο τελευταίες αναπτυσσόμενες περιοχές συνεισέφεραν το 40% της αύξησης κατά 10% των ευρωπαϊκών εξαγωγών τον Φεβρουάριο του 2010. Επιπλέον, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι και η υποτίμηση του ευρώ παίζει κάποιο ρόλο στην εξαγωγική ανάκαμψη αυτή.

ευρωζώνης θα παραμείνει σε χαμηλά επίπεδα και τον επόμενο χρόνο, η Γερμανία εκτιμάται ότι θα μεγεθύνει το ΑΕΠ της με ρυθμό 2%, σχεδόν διπλάσιο από το «αισιόδοξο» 0,9% της υπόλοιπης ευρωζώνης. Όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα 3, το 56,5% των γερμανικών εξαγωγών αφορούν αγορές εκτός της ευρωζώνης και συνεισφέρουν 47,8% στο ΑΕΠ. Βλέπουμε, επίσης, ότι εντελώς διαφορετικά αναμένεται να είναι τα πράγματα στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Οι εξαγωγές της Πορτογαλίας και της Ισπανίας απευθύνονται κυρίως στο εσωτερικό της ΟΝΕ και έχουν μικρή συμβολή στο ΑΕΠ. Όσον αφορά στις ελληνικές εξαγωγές, παρότι κατευθύνονται κυρίως εκτός ΟΝΕ σε ποσοστό αντίστοιχο με το γερμανικό, δεν συνεισφέρουν σημαντικά στο ΑΕΠ.

Πίνακας 3

Η εξαγωγική ιδιαιτερότητα της Γερμανίας σε σχέση με τις υπόλοιπες οικονομίες της ευρωζώνης

	Εξαγωγές σε χώρες εκτός ευρωζώνης ως % των συνολικών εξαγωγών	Συνολικές εξαγωγές ως % του ΑΕΠ
Γαλλία	50.1%	29.0%
Γερμανία	56.5%	47.8%
Ιταλία	54.2%	27.1%
Ισπανία	42.6%	29.5%
Πορτογαλία	36.0%	34.8%
Ελλάδα	56.6%	22.8%
Ιρλανδία	58.2%	99.4%

Πηγή: Eurostat [Deutsche Bank (2010-d)]

Επιπλέον, η αναμενόμενη ανάκαμψη της γερμανικής οικονομίας δεν θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στο υπόλοιπο της ευρωζώνης. Πριν απαντήσουμε γιατί, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ένας ακόμα μύθος είναι ότι η Γερμανία αποτελεί τη «μαύρη τρύπα» της ευρωζώνης διότι εξάγει όλο και περισσότερο ενώ συμμετέχει όλο και λιγότερο στην ενδοκοινοτική κατανάλωση, περιορίζοντας την εσωτερική της ζήτηση. Ο συλλογισμός αυτός είναι απόλυτα εσφαλμένος διότι από την υιοθέτηση του ευρώ το 1999, σε σωρευτικούς όρους, ο όγκος των εισαγωγών σε αγαθά και υπηρεσίες έχει αυξηθεί στη Γερμανία κατά 48,1%, πολύ περισσότερο από το αντίστοιχο 39,5% της Γαλλίας. Απλά οι εισαγωγές της Γερμανίας (για μία σειρά από λόγους) προέρχονται κυρίως από χώρες εξωτερικές της ευρωζώνης (σε ποσοστό πάνω από 60%, περισσότερο δηλαδή από το αντίστοιχο ποσοστό των εξαγωγών). Έτσι, καθώς η Γερμανία διαπλέκεται περισσότερο εμπορικά με τον υπόλοιπο κόσμο, τόσο σε επίπεδο εξαγωγών όσο και σε επίπεδο εισαγωγών, μία μικρή ανάκαμψη του ΑΕΠ και άρα της εσωτερικής ζήτησης εκεί δεν πρόκειται να έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στην υπόλοιπη ευρωζώνη.

Το αίτημα για αύξηση της ζήτησης στο ευρωπαϊκό «κέντρο» σε μία προσπάθεια διόρθωσης των πλεονασμάτων στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών, πέραν του ότι είναι ακατανόητο όσον αφορά τη φιλοσοφία του ευρώ, είναι και εντελώς υποκριτικό όταν εκφέρεται από φορείς κρατικής εξουσίας. Π.χ. τι ακριβώς εννοούν οι αξιωματούχοι της Ελλάδας ή της Γαλλίας όταν προτρέπουν τους Γερμανούς ομολόγους τους να αυξήσουν τη ζήτηση στη χώρα τους; Να αυξήσουν τα εργατικά εισοδήματα και να μειώσουν «οικειοθελώς» την κερδοφορία των γερμανικών κεφαλαίων, ή την ανταγωνιστικότητα της Γερμανίας (εφόσον οι αυξήσεις μισθών μετακυλήσουν στις τιμές) σε σχέση με όλο τον υπόλοιπο κόσμο; Δηλαδή

προτείνουν σε άλλους εκείνο που όχι μόνο ποτέ δεν έκαναν οι ίδιοι, αλλά που προτίθενται να αποτρέψουν ακόμα και εάν είναι να κατεβάσουν τα τανκς στους δρόμους! Πρόκειται για δηλώσεις χωρίς ιδιαίτερη βαρύτητα, οι οποίες εκφράζουν επιμέρους αντιφάσεις της παρούσας συγκυρίας.

Η Γερμανία έχει ανάγκη το ευρώ κυρίως διότι μέσα από τον εν λόγω μηχανισμό επιτυγχάνει ανταγωνιστικά κέρδη αναδιαρθρώνοντας την εργασία της. Το ίδιο ακριβώς σχέδιο υπερασπίζεται και για το σύνολο της ευρωζώνης: *το σχέδιο της σχεδόν βίαιης αναπροσαρμογής της εργασίας και άρα αναδιοργάνωσης της ανταγωνιστικότητας*. Είναι ένα σχέδιο που δεν θα έβρισκε ποτέ την υποστήριξη της Γερμανίας εάν η τελευταία σκεφτόταν απλά το πώς να «κλέψει τους γείτονές της». Διότι τότε δεν θα είχε σαν συμφέρον της τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των καπιταλισμών της «περιφέρειας», ιδιαίτερα όταν η βελτίωση αυτή θα έρθει μέσα από προσωρινή ύφεση που με τη σειρά της θα πλήξει σε ένα βαθμό τις εξαγωγές του «κέντρου» και θα θέσει σε κίνδυνο τις συσσωρευμένες πιστωτικές απαιτήσεις. Με άλλα λόγια, η Γερμανία μιλώντας (με αντιφάσεις) τη γλώσσα της στρατηγικής του ευρώ δεν προωθεί απλά το δικό της ιδιαίτερο συμφέρον αλλά επιχειρεί να διαμορφώσει ένα συνολικό σχέδιο για τη διάσωση του συγκεκριμένου μηχανισμού οργάνωσης της εξουσίας προς όφελος *σε τελευταία ανάλυση όλων των μελών, δηλαδή όλων των αρχουσών τάξεων της Ευρώπης (διαδικασία όχι χωρίς υπαναχωρήσεις και αντιφάσεις)*.

5. Οι ανισορροπίες στο ισοζύγιο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και το στρατηγικό δίλλημα του ευρώ

Το σχέδιο του ενιαίου νομίσματος δημιουργεί σαφέστατα στρατηγικά «οφέλη» για τους συλλογικούς κεφαλαιοκράτες όλων των χωρών που συμμετέχουν σε αυτό. Έχουμε ήδη περιγράψει τη βασική εικόνα. Την ίδια στιγμή, διαπιστώσαμε ότι βασίζεται σε μία συγκεκριμένη μορφή συμβίωσης ανάμεσα αφενός σε χώρες με σταθερές εισροές κεφαλαίων (που ισοδυναμούν με ελλείμματα στο ισοζύγιο των τρεχουσών συναλλαγών) και αφετέρου σε χώρες με σταθερές εκροές κεφαλαίων (που ισοδυναμούν με πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές). Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι για να κατανοήσουμε το πρόβλημα του ευρώ θα πρέπει να δούμε τις ανισορροπίες στο εσωτερικό της ΟΝΕ κυρίως ως *επίμονες ανισορροπίες στα ισοζύγια των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών*.

Ας πάρουμε τα πράγματα για λίγο από την αρχή. Για μία λιγότερο ανταγωνιστική χώρα η πρόσβαση στις διεθνείς αγορές μπορεί μεν να ικανοποιεί τη στρατηγική της έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό και να μεταφράζεται ενδεχομένως σε υψηλά επίπεδα ανάπτυξης (και αύξησης της παραγωγικότητας), είναι όμως μία μάλλον «φιλόδοξη» στρατηγική. Ας δούμε γιατί. Στην περίπτωση της ζώνης του ευρώ που μας ενδιαφέρει εδώ, εφόσον οι χώρες-μέλη δεν μπορούν να υιοθετήσουν μία ήπια προστατευτική πολιτική και εφόσον δεν υπάρχει ο μηχανισμός του εθνικού νομίσματος ώστε να αμβλύνει τις διαφορές στην ανταγωνιστικότητα τότε οι λιγότερο ανταγωνιστικές χώρες (της «περιφέρειας») θα πρέπει να είναι σε θέση να επιβάλλουν σχεδόν άμεσα δραστικές αναδιαρθρώσεις στην εργασία τους, αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος να εκκαθαριστούν οι μη-ανταγωνιστικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις χωρίς αυτό να αντισταθμιστεί από την παράλληλη συγκρότηση άλλων «δυναμικών» ατομικών κεφαλαίων.

Η υλοποίηση της στρατηγικής του ευρώ, ωστόσο, δεν στερείται αντιφάσεων και αδυναμιών. Και δεν θα μπορούσε να συμβαίνει αλλιώς. Η αναδιάρθρωση της εργασίας και η εμπέδωση νέων ανταγωνιστικών μορφών εκμετάλλευσης αποτελεί

αναπόφευκτα διαδικασία με υστερήσεις και αντιστάσεις. Αυτό ήταν λίγο πολύ γνωστό από την αρχή. Και όπως έχει γίνει ήδη κατανοητό από τα προηγούμενα, το «κόστος» συμμετοχής στο ευρώ για την εργασία στις οικονομίες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» αντισταθμίστηκε σε κάποιο βαθμό τόσο από τη διόγκωση της εγχώριας τραπεζικής μόχλευσης (εξαιτίας κυρίως της συμμετοχής στα χαμηλά επιτόκια της ΕΚΤ) όσο και από την εισροή κεφαλαίων (λιγότερο άμεσων ξένων επενδύσεων και περισσότερο επενδύσεων χαρτοφυλακίου, δανείων, καταθέσεων και *repos*). Την ίδια στιγμή, οι χώρες του «κέντρου», «χρηματοδοτώντας» (με τα ελλείμματα στο ισοζύγιο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών – δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές αποτελούν μία μορφή «εθνικών» αποταμιεύσεων) σε κάποιο βαθμό την ανάπτυξη των χωρών της «περιφέρειας» συνέβαλαν στην τόνωση της εκεί ζήτησης, ενισχύοντας έμμεσα τις εξαγωγές τους (το ανταγωνιστικό όφελος των οικονομιών του «κέντρου» μπορεί να συνεχιστεί μόνο εφόσον υπάρξει μία φόρμουλα η οποία θα αμβλύνει το προαναφερθέν «κόστος» στις χώρες με εμπορικά ελλείμματα).

Αποκαλυπτικά είναι, όπως είδαμε, τα στοιχεία του σχήματος 1. Σε αυτά μπορούμε να προσθέσουμε ενδεικτικά τα ακόλουθα. Σχεδόν το 20-25% του συνολικού δανεισμού της ελληνικής, της ισπανικής και της πορτογαλικής οικονομίας από ξένες τράπεζες προέρχεται μόνο από τις τράπεζες της Γερμανίας.³⁷ Οι χρηματοπιστωτικές απαιτήσεις των γερμανικών τραπεζών ανέρχονται σχεδόν στο 20% του ΑΕΠ των χωρών αυτών.³⁸ Την ίδια στιγμή, οι τρεις εν λόγω χώρες της «περιφέρειας» αντλούν το 60% των εξωτερικών δανείων τους από τα τραπεζικά συστήματα της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας και του Βελγίου, ποσοστό που ανέρχεται σχεδόν στο 40% του ΑΕΠ.³⁹

Είναι αλήθεια ότι ένας από τους λόγους που η Γερμανία και η Γαλλία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκτόνωση της κρίσης είναι οι υπερβολικές εκθέσεις που έχουν οι τράπεζές τους στις χώρες της «περιφέρειας».⁴⁰ Συνολικά η άμεση έκθεση των γερμανικών τραπεζών στην Ελλάδα, την Ισπανία, την Πορτογαλία αλλά και την Ιρλανδία και Ιταλία ανέρχεται στο 20-23% του γερμανικού ΑΕΠ, ποσό της τάξης των 3,6 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Η έκθεση των γαλλικών τραπεζών στις ίδιες χώρες υπολογίζεται στα 27-30% του ΑΕΠ της Γαλλίας, της τάξης των 2,8 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να σημειώσουμε, επίσης, το γεγονός ότι τραπεζικά δάνεια ρέουν και σε σημαντικό βαθμό ανάμεσα στις χώρες του «κέντρου» ενώ σε λιγότερο βαθμό πηγαινούν από την «περιφέρεια» προς το «κέντρο». Π.χ. οι τράπεζες της Πορτογαλίας έχουν απαιτήσεις από τις προαναφερθείσες χώρες της «περιφέρειας» της τάξης του 24% του πορτογαλικού ΑΕΠ, ενώ η αντίστοιχη έκθεση των ιρλανδικών τραπεζών ανέρχεται στο 34% του ιρλανδικού ΑΕΠ. Με άλλα λόγια, η ενδοευρωπαϊκή εκτίναξη του εμπορίου έχει οδηγήσει σε ένα διογκωμένο και αλληλοσυνδεδεμένο τραπεζικό σύστημα το οποίο αποτελεί βασική παράμετρο στους επιμέρους πολιτικούς σχεδιασμούς.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι διάφορες μορφές ενδο-κοινοτικού δανεισμού αφορούν και το κρατικό χρέος. Τα κράτη της ευρωζώνης δανείζονται κατά

³⁷ Τα στοιχεία αποτελούν δικούς μας υπολογισμούς από τις βάσεις δεδομένων της BIS: <http://www.bis.org/statistics/bankstats.htm>. Βλ. επίσης: BIS (2010-b).

³⁸ Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι ένα χρηματοπιστωτικό συμβάν σε μία χώρα της «περιφέρειας» όχι μόνο μπορεί να γενικευτεί και στις υπόλοιπες χώρες της «περιφέρειας» αλλά θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στο τραπεζικό σύστημα των χωρών του «κέντρου».

³⁹ Στα τέλη Δεκέμβρη του 2009, οι τράπεζες με έδρα τη ζώνη του ευρώ κατείχαν τα 2/3 των συνολικών εξωτερικών τραπεζικών απαιτήσεων στις χώρες που αντιμετωπίζουν πιέσεις (Ελλάδα, Ιρλανδία, Ισπανία και Πορτογαλία, βλ. BIS 2010-b).

⁴⁰ Για τα στοιχεία που ακολουθούν βλ. Deutsche Bank (2010-a).

κύριο λόγο από τα τραπεζικά συστήματα της ευρωζώνης.⁴¹ Μάλιστα, στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 2009, οι εξωτερικές απαιτήσεις των ευρωπαϊκών τραπεζών στο δημόσιο τομέα των χωρών-μελών ανέρχονταν στα 2,1 τρισεκατομμύρια δολάρια, αντιστοιχώντας σε περισσότερο από το 60% των συνολικών εξωτερικών τραπεζικών απαιτήσεων σε χώρες της ευρωζώνης. Και προφανώς η δραστηριότητα των ευρωπαϊκών τραπεζών δεν είναι ομοιόμορφη. Οι ξένες απαιτήσεις των ευρωπαϊκών τραπεζών στο δημόσιο τομέα της Γαλλίας αντιστοιχούν στο 32% του συνόλου ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για το γερμανικό δημόσιο τομέα ανέρχεται στα 46% του συνόλου των απαιτήσεων στην εν λόγω χώρα. Αντίθετα, οι ξένες απαιτήσεις των ευρωπαϊκών τραπεζών από τους δημόσιους τομείς της «περιφέρειας» διατηρούνται σταθερά σε επίπεδα μεγαλύτερα του 70% των συνολικών ξένων τραπεζικών απαιτήσεων στις χώρες αυτές: Ελλάδα (73%), Πορτογαλία (84%), Ισπανία (78%), Ιταλία (77%). Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, τις επιπτώσεις που έχουν για τις ευρωπαϊκές τράπεζες οι ανατιμολογήσεις των μακροχρόνιων κρατικών ομολόγων των χωρών αυτών.⁴²

Ας επιστρέψουμε, όμως, στο ζήτημα της συγκρότησης του ευρώ. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης στην «περιφέρεια», αφού συνδυάστηκαν με ένα περιβάλλον χαμηλών επιτοκίων και πλεονασμάτων στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές (εισροή «αποταμιεύσεων»), συνέβαλαν όπως είδαμε στην εκτίναξη της χρηματοπιστωτικής μόχλευσης. Αυτά με τη σειρά τους ενίσχυσαν την εσωτερική ζήτηση και συντήρησαν τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ισχυρή εσωτερική ζήτηση και η αύξηση του ιδιωτικού χρέους των νοικοκυριών αντιστάθμισε τις ισχυρές πιέσεις για διαρκή αναδιάρθρωση της εργασίας στις χώρες της «περιφέρειας». Ταυτόχρονα η παραγωγή προσανατολίστηκε στην εσωτερική ζήτηση και ανακόπηκε σε κάποιο βαθμό η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.

Καταλήγουμε, επομένως, σε εκείνο που θα μπορούσε να ονομαστεί και ως *στρατηγικό δίλημμα του ευρώ*. Από τη μία, η μέχρι τώρα συμβίωση στο εσωτερικό της ONE βασίστηκε σε επίμονες ανισορροπίες στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές που είναι κυρίως αποτέλεσμα των διαφορετικών ρυθμών κερδοφορίας και μεγέθυνσης. Οι ανισορροπίες αυτές αποτελούν ένα *μηχανισμό οιονεί-ομοσπονδοποίησης* καθώς εκείνο που συμβαίνει είναι η μεταφορά πόρων (αποταμιεύσεων) διαμέσου του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Από την άλλη, χωρίς το μηχανισμό αυτό η ζώνη του ευρώ είναι δύσκολο να υπάρξει διότι αποτελεί την ίδια στιγμή έναν τρόπο αντιστάθμισης των ισχυρών πιέσεων που δέχεται η εργασία. Από αυτή την άποψη, η αντίφαση της ONE είναι πιο στρατηγική από ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψευς. Το πρόβλημα με τον παραπάνω μηχανισμό της οιονεί-ομοσπονδοποίησης βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι είναι εξαιρετικά ευάλωτος σε απρόβλεπτα συμβάντα καθώς στηρίζεται στη διαμεσολάβηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, ποιες είναι οι βασικές μελλοντικές στρατηγικές επιλογές στο εσωτερικό της ONE;

Τα πράγματα δεν είναι και τόσο ευόωια. Η κρίση έπληξε άμεσα και σε σημαντικό βαθμό τις εξαγωγικές χώρες του «κέντρου». Οι χώρες της «περιφέρειας»

⁴¹ Για τα στοιχεία που παρατίθενται εδώ βλ. BIS (2010-a). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έκθεση των ευρωπαϊκών τραπεζών σε κρατικό χρέος είναι σημαντικά μικρότερη από την αντίστοιχη έκθεση σε ιδιωτικό χρέος στις χώρες της «περιφέρειας». Έτσι, οι συνολικές ξένες απαιτήσεις των τραπεζών που εδράζονται στη ζώνη του ευρώ στον δημόσιο τομέα της Ελλάδας, της Ιρλανδίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (\$254 δισεκατομμύρια) αντιστοιχούν μόλις στο 16% των συνολικών χρηματοπιστωτικών εκθέσεων που διατηρούν οι ίδιες τράπεζες στις εν λόγω χώρες (βλ. BIS 2010-b: 21).

⁴² Στο πλαίσιο αυτό, η παροχή ρευστότητας στις ευρωπαϊκές τράπεζες από την ΕΚΤ αποτελεί μία μορφή έμμεσης «νομισματοποίησης» των κρατικών ελλειμμάτων. Η διαδικασία αυτή, πριν την κρίση, ευνοούσε σημαντικά την τραπεζική κερδοφορία. Μετά την εκδήλωση της κρίσης, όμως, στάθηκε εντελώς ανίκανη να επηρεάσει τις «επιθέσεις» που δέχονταν τα κρατικά ομόλογα.

εισήλθαν σε φάση δημοσιονομικής κρίσης καθώς το διογκωμένο ιδιωτικό χρέος γρήγορα μετατράπηκε σε αυξημένο δημόσιο χρέος (ή προστέθηκε σε ένα ήδη αυξημένο δημόσιο χρέος) και σε σημαντικά δημοσιονομικά ελλείμματα.⁴³ Και κατά συνέπεια, οι ανισορροπίες στα ισοζύγια των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών εξακολούθησαν να υπάρχουν (το ίδιο και οι ανάλογες ανισορροπίες στις τρέχουσες συναλλαγές). Με άλλα λόγια, ο μηχανισμός της οιονεί-ομοσπονδοποίησης εξακολουθεί να υφίσταται με τη μόνη διαφορά ότι τώρα οι πλεονάζουσες αποταμιεύσεις του «κέντρου» μετουσιώνονται σε ακριβό κρατικό δανεισμό και δημοσιονομικά ελλείμματα στην «περιφέρεια». Και εδώ τα πράγματα γίνονται εξαιρετικά δύσκολα.

Για να μπορέσουν οι χώρες της «περιφέρειας» να διορθώσουν άμεσα τα δημόσια οικονομικά και να αντιμετωπίσουν το φάντασμα του υψηλού χρέους υπάρχουν δύο βασικές δυνατότητες: είτε να ξαναστηθεί άμεσα στα πόδια του ο προηγούμενος μηχανισμός της οιονεί-ομοσπονδοποίησης με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης στην «περιφέρεια», είτε να αλλάξουν σημαντικά οι δομές στα ισοζύγια πληρωμών τα οποία θα πρέπει να πάψουν να εμφανίζουν τις ανισορροπίες του παρελθόντος, τουλάχιστον στο εσωτερικό της ΕΕ. Πρέπει να ομολογήσουμε ότι η παρούσα συγκυρία δεν δίνει και πολλές ελπίδες στην πρώτη επιλογή.

Ο στρατηγικός προσανατολισμός στη δεύτερη επιλογή σημαίνει δύο βασικά πράγματα. Πρώτον, συνολικά η ΕΕ θα πρέπει να μετατοπισθεί σε θέση πλεονασμάτων στις τρέχουσες συναλλαγές με τον υπόλοιπο κόσμο, επιλογή η οποία φαίνεται ότι ενδυναμώνει το δολάριο και ενισχύει την ηγεμονική θέση των ΗΠΑ στην παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα.⁴⁴ Δεύτερον, η βελτίωση στις τρέχουσες συναλλαγές στην «περιφέρεια» σημαίνει συνολικό αναπροσανατολισμό των εγχώριων οικονομιών, που επιδιώκεται να εξασφαλιστεί μόνο με ύφεση και εισοδηματικό αποπληθωρισμό.⁴⁵ Εκείνο που θα πρέπει, συνεπώς, να προσδοκούμε

⁴³ Σε γενικές γραμμές, κατά τη φάση της οικονομικής ανόδου ο ιδιωτικός τομέας συσσωρεύει υψηλά ποσοστά χρέους. Το χρέος αυτό περνάει στα χέρια του κράτους όταν η εν λόγω άνοδος πάψει και η οικονομία εισέλθει στη φάση της ύφεσης. Αυτό συμβαίνει για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, διότι καθώς η οικονομία βυθίζεται στην ύφεση, αυξάνουν οι ανάγκες για δημόσιες δαπάνες ενώ ταυτόχρονα μειώνονται τα κρατικά έσοδα. Δεύτερον, το κράτος εγγυάται τμήμα του ιδιωτικού χρέους (κυρίως των τραπεζών) καθώς αναγκάζεται να εκδώσει δημόσιο χρέος για να διασώσει υπερχρεωμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις.

⁴⁴ Δεν προλαβαίνουμε να ασχοληθούμε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης με το ζήτημα αυτό. Πολύ σύντομα (και μάλλον ενδεικτικά) μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής. Εάν η ΕΕ προστεθεί στις πολυπληθείς εκείνες περιοχές του πλανήτη που συντηρούν την ανάπτυξη τους μέσα από την έμφαση στις εξαγωγές, τότε θα πρέπει να αναμένουμε έναν κόσμο με περισσότερες καθαρές εθνικές «αποταμιεύσεις» (πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές). Οι ΗΠΑ δεν θα έχουν κάποιον ιδιαίτερο λόγο να ακολουθήσουν αυτή τη στρατηγική. Θα εξακολουθήσουν να αντλούν τις πλεονάζουσες αποταμιεύσεις προς δικό τους όφελος (και σε πολύ χαμηλό κόστος) βλέποντας σε σημαντικό βαθμό τα πλεονάσματα στις τρέχουσες συναλλαγές αλλού να μετατρέπονται σε συσσώρευση δολαριακών νομισματικών αποθεμάτων. Η θέση του δολαρίου θα ενισχυθεί στις διεθνείς χρηματαγορές όπου θα φιγουράρει ως το αναμφισβήτητο παγκόσμιο χρήμα. Στην περίπτωση αυτή, το πραγματικό δίλημμα για τις ΗΠΑ θα είναι η επιλογή ανάμεσα στην εκτίναξη του δημόσιου ή του ιδιωτικού χρέους. Το ζήτημα ωστόσο με τις ΗΠΑ είναι ότι διαθέτουν έναν αναπτυσσόμενο και δυναμικό χρηματοπιστωτικό τομέα ο οποίος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην οργάνωση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος και θα εξακολουθήσει να «ανακυκλώνει» σε κάποιο βαθμό τη διεθνή προσφορά φθηνών αποταμιεύσεων σε επενδύσεις χαρτοφυλακίου υψηλής απόδοσης στο εξωτερικό. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι παρά τη σημαντικά αρνητική διεθνή επενδυτική τους θέση, οι ΗΠΑ διατηρούν σημαντικά καθαρά επενδυτικά έσοδα επιτυγχάνοντας πλεονέκτημα στη διαμόρφωση των χρηματοπιστωτικών αποδόσεων (βλ. σχετικά Bibow 2010).

⁴⁵ Είναι, ωστόσο, γνωστό ότι οι πολιτικές της ύφεσης που επιβάλλονται σε περιβάλλον υψηλού χρέους επιτείνουν επί μακρόν την αντιμετώπιση του τελευταίου. Από πολύ νωρίς έγινε κατανοητό ότι η επιλογή της ΕΕ θα ήταν η απόλειψη των ελλειμμάτων στις τρέχουσες συναλλαγές μέσα από τη

από την πλευρά της καπιταλιστικής εξουσίας είναι μία σκληρή και άνευ προηγουμένου επίθεση στην εργασία, η οποία θα εκδηλωθεί στο όνομα της δημοσιονομικής εξυγίανσης.

Ας διατυπώσουμε, λοιπόν, για μία ακόμη φορά τη βασική διαπίστωση: οι πολιτικές δημοσιονομικής εξυγίανσης που έχουν μπει σε εφαρμογή αλλά και όσες θα επιβληθούν στο μέλλον δεν έχουν σαν απώτερο σκοπό τους την αντιμετώπιση του χρέους αλλά την ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας εν μέσω ύφεσης (μέσα από τη δραστικότερη υπαγωγή της εργασίας στις απαιτήσεις του κεφαλαίου), και την διόρθωση των ανισορροπιών. Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν άμεσα και αποτελεσματικά το χρέος. Η κρίση της Ελλάδας, οι διεθνείς χρηματαγορές, η ΕΕ, ο ευρωπαϊκός μηχανισμός στήριξης και το ΔΝΤ υπηρετούν απαρέγκλιτα τις σκληρές επιλογές του κεφαλαίου αποτελώντας κατά βάση «τμήματα» ενός ενιαίου μηχανισμού.⁴⁶ Εκείνο, βέβαια, που δεν είναι ποτέ προβλέψιμο είναι τα αστάθμητα συμβάντα της ταξικής πάλης και η συναίνεση των κοινωνιών σε τέτοιες απροκάλυπτα ταξικές πολιτικές. ***

6. Η περίπτωση της ελληνικής κρίσης: Το δύσκολο δεν είναι η είσοδος στους μηχανισμούς στήριξης αλλά η έξοδος από αυτούς...

Οι αγορές συνυπολογίζοντας ένα «αρνητικό» ενδεχόμενο επιβάλλουν τους όρους αντιμετώπισής του. Και μέχρι στιγμής οι εκτιμήσεις τους στην περίπτωση της Ελλάδας ήταν απλές. Όταν ανα-τιμολογηθούν τα χρεόγραφα μιας χώρας με υψηλό χρέος στο εσωτερικό του ευρώ και αυτό μάλιστα συμβεί σε περίοδο ύφεσης τότε το σενάριο της χρεοκοπίας δεν μπορεί να αποκλειστεί. Στην περίπτωση αυτή οι αυξήσεις στα spreads των κρατικών ομολόγων και στα ασφάλιστρα των CDS «προτρέπουν» σε κατάλληλες στρατηγικές διαχείρισης: λιτότητα για την Ελλάδα και συγκεκριμένες παρεμβάσεις από την ΕΕ (μηχανισμοί υπεράσπισης του ευρώ με το πολιτικό πλαίσιο που αυτές προϋποθέτουν, ΔΝΤ). Και στον βαθμό που οι προηγούμενες κατευθύνσεις διαχείρισης δεν διευκρινιστούν αναλυτικά και συγκεκριμένα, οι τιμολογήσεις των κινδύνων δεν θα υποχωρήσουν και τα spreads θα παραμείνουν σε υψηλά επίπεδα. Κάπως έτσι συνοψίζονται τα συμβάντα των τριών τελευταίων μηνών.

Παρότι οι μηχανισμοί στήριξης μεταφέρουν τη συζήτηση σε περισσότερο πολιτικό πλαίσιο, το στρατηγικό δίλημμα για το ευρώ προς το παρόν παραμένει ανεπίλυτο με αποτέλεσμα το κόστος δανεισμού να μην αναμένεται να υποχωρήσει άμεσα σε χαμηλά επίπεδα. *Η εποπτεία των αγορών θα συνεχίσει να συνεπικουρεί τον όποιο μηχανισμό στήριξης εξακολουθώντας να δημιουργεί πολιτικά αποτελέσματα.* Και ιδού το νέο δίλημμα: εάν η δανειακή «βοήθεια» προσφέρεται στη βάση κάποιων σκληρών προϋποθέσεων κοινωνικής λιτότητας, τι θα συμβεί όταν οι τελευταίες δεν

βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στις χώρες της «περιφέρειας» και την περιστολή της εσωτερικής ζήτησης. Από τη στιγμή που δεν υπάρχει η δυνατότητα της νομισματικής υποτίμησης, η ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να έρθει μόνο μέσα από σχετική υποτίμηση των τιμών. Στο βαθμό που η αγορά δεν είναι αρκετά «ευέλικτη» για να επιτρέψει κάτι τέτοιο, η ανταγωνιστικότητα μπορεί να ανακτηθεί μόνο με δραστική μείωση των εισοδημάτων, ύφεση, ανεργία και γενικότερη επίθεση στην εργασία ώστε να επέλθει η περιβόητη αναδιάρθρωση. Αυτό είναι το αλφαβητάρι της σύγχρονης μακροοικονομικής, όχι τόσο καθαρά διατυπωμένο. Για μία χώρα σαν την Ελλάδα τούτο σημαίνει αδυναμία αντιμετώπισης του υψηλού χρέους (ιδιαίτερα όταν οι χρηματικές ροές ανατιμολογούνται), γεγονός που πολύ γρήγορα προεξοφλήθηκε από τις «αγορές» και οδήγησε στις εξελίξεις που λίγο πολύ όλοι γνωρίζουμε.

⁴⁶ Η «ενότητα» του εν λόγω μηχανισμού δεν σημαίνει ότι είναι «αμόλυντη» από την ταξική πάλη. Οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις μπορεί να δημιουργήσουν-προκαλέσουν αναδιάρθρωση στο εσωτερικό του τελευταίου.

τηρηθούν; Και πώς αυτό συνάδει με τις διαβεβαιώσεις στο εσωτερικό της ΕΕ ότι κανένα μέλος της ΟΝΕ δεν πρόκειται να αφεθεί να χρεοκοπήσει; Θα είναι πάντα δυνατή η υλοποίηση μιας τέτοιας απόφασης στο περιβάλλον του ευρώ; Πρόκειται για επιφυλάξεις που επαν-εκτιμούν διαρκώς τις δυνατότητες της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας στην ελληνική περίπτωση και διερευνούν εκ νέου τα όρια του οικοδομήματος του ευρώ.

Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα θα μπορούσαμε να επαναδιατυπώσουμε το εν λόγω στρατηγικό δίλλημα και ως εξής. Εάν η ΕΕ επιμείνει στη γραμμή στήριξης άνευ όρων όλων των χωρών που θα βρεθούν σε δύσκολη θέση (πράγμα εξαιρετικά δύσκολο αν κρίνουμε από τις διαφορετικές στρατηγικές που συγκρούονται στο εσωτερικό της), τότε μιλάμε για μία «άλλη» ευρωζώνη, γεγονός που θα σημαίνει το τέλος του ευρώ όπως το ξέρουμε μέχρι στιγμής (στα οικονομικά αυτό σημαίνει *moral-hazard* και παράθυρο για κοινωνικές παροχές). Εάν, από την άλλη, η Ελλάδα αφεθεί να χρεοκοπήσει, θα προκληθεί σημαντική χρηματοπιστωτική κρίση σε ολόκληρη την ευρωζώνη (εξαιτίας του ενδο-ευρωπαϊκού χαρακτήρα των χρεών), ενώ δεν είναι απίθανο η κρίση να μεταφερθεί και σε άλλες χώρες με αντίστοιχα δημοσιονομικά προβλήματα (ήδη αρχίζουν και συζητούνται η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία). Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι η επιτυχία του μηχανισμού στήριξης είναι σημαντική για τη συνέχιση του εγχειρήματος του ευρώ. Και ο μηχανισμός θα επιτύχει μόνο εφόσον λειτουργήσει ως πλαίσιο διαρθρωτικών αλλαγών υπέρ του κεφαλαίου.

Οι εκτιμήσεις των αγορών ήδη έχουν λάβει τα παραπάνω υπόψη τους γι' αυτό και αρχίζουν να συνυπολογίζουν τους κινδύνους επαναδιαπραγμάτευσης του χρέους. Οι αναλυτές των αγορών πιστεύουν ότι οι τιμές των μετοχών των ευρωπαϊκών τραπεζών έχουν υποχωρήσει αρκετά προεξοφλώντας μία πιθανή χρεοκοπία του ελληνικού δημόσιου τομέα (ενδεχομένως και του ιρλανδικού). Οι παράγοντες των αγορών φαίνεται να θεωρούν – όχι αδικώς – ότι η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων στην περίπτωση της Ελλάδας δεν αρκεί για να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα του χρέους. Έτσι, ακόμα και μία σχετική «επιτυχία» του προγράμματος λιτότητας μπορεί να αφήσει το δημόσιο χρέος στα επίπεδα του 150% του ΑΕΠ. Αυτό σημαίνει ότι οι τιμές των κρατικών ομολόγων δεν αναμένεται να ανέλθουν σημαντικά το επόμενο διάστημα, γεγονός που συνεπάγεται ότι η Ελλάδα θα παλεύει με το φάντασμα της χρεοκοπίας για πολύ καιρό ακόμα. Ακόμα και στο εσωτερικό των μηχανισμών «στήριξης» είναι αδύνατο να μετατραπούν τα σημαντικά πρωτογενή ελλείμματα σε πλεονάσματα και όλα αυτά εν μέσω ραγδαίας ύφεσης. Είναι πιθανό η λιτότητα που θα εφαρμοστεί στην Ελλάδα να επιτύχει μόνο τον ένα από τους δύο στόχους της: να συντρίψει τις δυνάμεις της εργασίας αλλά να εκτοξεύσει το κρατικό χρέος. Στην περίπτωση αυτή μία μελλοντική αναδιάρθρωση πρέπει να αναμένεται.

Σε μία πρόσφατη έκθεση της Deutsche Bank⁴⁷ αναφέρεται ότι σε ένα ενδεχόμενο αρνητικό σενάριο ένα «κούρεμα» (*hair-cut*) στο χρέος της τάξης του 75% (στα επίπεδα της Αργεντινής) θα ήταν καταστροφικό για το ευρωπαϊκό αλλά και το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, ενώ ένα μικρότερο «κούρεμα» της τάξης του 25% δεν θα αποτελούσε σημαντική διέξοδο από το ελληνικό πρόβλημα. Η «μέση λύση», λοιπόν, μιας «ελεγχόμενης» επαναδιαπραγμάτευσης της τάξης του 50% θεωρείται περισσότερο ρεαλιστική. Στην περίπτωση αυτή, το κρατικό χρέος θα υποχωρήσει στα επίπεδα του 60% του ΑΕΠ. Με μία υποτιθέμενη ονομαστική ανάπτυξη στο 4% η Ελλάδα θα μπορεί να έχει ελλείμματα εντός των ορίων του Μάαστριχτ χωρίς να κινδυνεύει από μία περεταίρω αύξηση στο χρέος της. Εάν το μέσο κόστος δανεισμού ανέρχεται στο 4%, οι πληρωμές των τόκων θα καλύπτονται

⁴⁷ Βλ. Deutsche Bank (2010-f).

από την αύξηση του ΑΕΠ και το έλλειμμα του 2,4% θα μπορεί να χρηματοδοτεί τις δημόσιες επενδύσεις.

Σε μία πρόσφατη έκθεσή της, η Moody's Investors Service υποστήριξε ότι οι ευρωπαϊκές τράπεζες είναι σε θέση να «αντέξουν» απώλειες στο δημόσιο και ιδιωτικό χρέος⁴⁸ που κατέχουν στις οικονομίες της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας (χωρίς να χρειαστεί να αντλήσουν επιπρόσθετα κεφάλαια). Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι εκτιμήσεις των αναλυτών της Deutsche Bank,⁴⁹ οι οποίες μάλλον απηχούν τους ευρύτερους οικονομικούς σχεδιασμούς. Η βασική αντίφαση της ONE είναι ότι παρότι έχει σε σημαντικό βαθμό διαμορφωθεί μία κοινή τραπεζική αγορά, τα κρατικά χρέη παραμένουν εθνικά. Εντούτοις, σε κάθε περίπτωση βασική προτεραιότητα παραμένει η διατήρηση του πλαισίου που θέτει η συνθήκη του Μάαστριχτ (ενώ κρίνονται πλέον απαραίτητες επιμέρους αλλά μικρές παρεμβάσεις της ΕΚΤ στη δευτερογενή αγορά των κρατικών ομολόγων). Έτσι, τα αστικά επιτελεία προτιμούν να σκέφτονται ένα «απευκταίο» ψαλίδισμα στο κρατικό χρέος των υπερχρεωμένων χωρών της «περιφέρειας» παρά μία ριζική αναθεώρηση του πλαισίου που ορίζει η συνθήκη του Μάαστριχτ.

Στον πίνακα 4 που ακολουθεί φαίνεται ότι όλες οι μορφές πίστης που έχουν προσφέρει οι ευρωπαϊκές τράπεζες στις κυβερνήσεις ανέρχονται στο 130% του κεφαλαίου και των ρευστών διαθέσιμων τους για το έτος 2009.⁵⁰

Πίνακας 4

Έκθεση των τραπεζών της ευρωζώνης σε κυβερνητικό δανεισμό ως ποσοστό των ιδίων κεφαλαίων (κεφάλαιο και ρευστά διαθέσιμα), 2009

	δάνεια	χρεόγραφα	Σύνολο
Κεντρική κυβέρνηση	12%	64%	76%
Γενική κυβέρνηση	52%	77%	129%

Πηγή: Gros and Mayer (2010)

Το δημόσιο χρέος των τριών ευρωπαϊκών οικονομιών που βρίσκονται στη δυσμενέστερη δημοσιοοικονομική θέση (Ελλάδα, Πορτογαλία και Ισπανία) παρότι σε απόλυτους όρους φαντάζει μεγάλο (περίπου 400 εκατομμύρια €), ως ποσοστό ανέρχεται μόλις στο 14% του συνόλου των ανάλογων τραπεζικών απαιτήσεων. Έτσι, υπολογίζεται ότι ακόμα και μία μείωσή του κατά 50% δεν θα μειώσει παρά μόνο κατά 10% το χρέος ως ποσοστό του ιδίων τραπεζικών κεφαλαίων. Μείωση δηλαδή που είναι «αντιμετωπίσιμη» από το ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα δεδομένης της σχετικής ετοιμότητας της ΕΚΤ.⁵¹

⁴⁸ Οι «αξίες» των χρεογράφων που είναι συνδεδεμένα με το ιδιωτικό χρέος είναι πολύ υψηλότερες από τα κρατικά χρεόγραφα που διατηρούν οι ίδιες τράπεζες.

⁴⁹ Βλ. Gros και Mayer (2010).

⁵⁰ Αυτό επιβεβαιώνει τη θέση ότι οι κρατικές χρεοκοπίες και οι τραπεζικές κρίσεις είναι όψεις του ίδιου φαινομένου, δηλαδή της διόγκωσης του χρέους.

⁵¹ Την ίδια στιγμή η ΕΕ επιχειρεί να δώσει στις αγορές το μήνυμα ότι είναι σε θέση να διαχειριστεί αποτελεσματικά – παρά τις αμφιταλαντεύσεις του τελευταίου διαστήματος – την κρίση χρέους σε ορισμένες από τις οικονομίες της. Παρότι ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοδοτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Facility EFSF) προς το παρόν παραμένει μόνο ένα «όχημα ειδικού σκοπού» (special purpose vehicle), ο στόχος είναι να μετατραπεί σε ένα νέο θεσμό διαχείρισης και επίβλεψης των δημοσιονομικών «παρεκτροπών» που θα λειτουργεί συμπληρωματικά με το πιο σφιχτό δημοσιονομικό πλαίσιο λειτουργίας της ONE. Καθώς κανένα μέλος της ευρωζώνης δεν μπορεί να αφεθεί να χρεοκοπήσει, διότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν θα μπορεί να αντιμετωπίσει τις άμεσες συνέπειες, ο μηχανισμός αυτός αποκτά επίσης κεντρικό ρόλο στην οργάνωση μιας ενδεχόμενης

Δεν είναι σίγουρο σε ποιο βαθμό οι προηγούμενες θέσεις απηχούν περισσότερο κάποιο στρατηγικό σχεδιασμό ή σε πιο βαθμό επιχειρούν απλά να απαλλάξουν το ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα από τις πιέσεις που δέχεται (επισημαίνοντας την ανθεκτικότητά του ακόμα και στο πιο δυσμενές ενδεχόμενο). Σε κάθε περίπτωση, όμως, βλέπουμε ότι οι πιστωτές μπορούν να επιβιώσουν και με το 50% των απαιτήσεών τους (εκτίμηση που δεν γίνεται από κάποια ομάδα της Αριστεράς αλλά από τους κεντρικούς αναλυτές του συστήματος). Και εδώ προκύπτει, φυσικά, το αφοπλιστικό ερώτημα: *Εάν είναι τελικά να επαναδιαπραγματευτούν το χρέος σε επίπεδα της τάξης του 50% γιατί να περάσουμε από το στάδιο της ύφεσης, της υψηλής ανεργίας, του εισοδηματικού αποπληθωρισμού και της διάλυσης κάθε εργατικού δικαιώματος; Διότι αυτό ακριβώς έχει σημασία για τη «συμμαχία» του κεφαλαίου!* Προτεραιότητα είναι η επιβολή των «νόμων» του κεφαλαίου και η εμπέδωση επιθετικών στρατηγικών εκμετάλλευσης και όχι η ίδια η αντιμετώπιση του δημόσιου χρέους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Althusser, L. (1978) *Για τον Μαρξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Γράμματα.
- Bairoch, P. (1993) *Economics and World History: Myths and Paradoxes*, London: Harvest/Wheatsheaf.
- Bibow, J. (2010) “The Global Crisis and the Future of the Dollar: Toward Bretton Woods III?”, *Working Paper no. 584, The Levy Economics Institute of Bard College*, internet: http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_584.pdf.
- Bryan, D. και Rafferty, M. (2006) *Capitalism with Derivatives: A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class*, New York and London: Palgrave MacMillan.
- Busch, K. (1985) “Mythen über den Weltmarkt II – über das schwierige Verhältnis der marxistischen Linken zum Weltmarkt (Eine Antwort auf Elmar Altvater)”, *Prokla*, τ. 60, σσ. 160-175.
- Busch, K. (1986) *Η Κρίση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Αθήνα: εκδόσεις Ερατώ.
- Busch, K. (1992) *Η Ευρώπη μετά το 1992: Οικονομικές, Οικολογικές και Κοινωνικές Προοπτικές της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Caprio, G, Hanson, J. A. and R. E. Litan (eds.) (2005) *Financial Crises: Lessons from the Past, Preparation for the Future*, Washington D. C.: Brookings Institution Press.
- Eichengreen, B. (1997) *European Monetary Unification: Theory, Practice and Analysis*, Cambridge (MA) and London (UK): MIT Press.
- Eichengreen, B. (2009) “The Crisis and the Euro”, working paper, Elcano Royal Institute, Madrid, Spain.
- Eichengreen, B., Wyplosz, C. and Y. C. Park (eds.) (2008) *China, Asia, and the New World Economy*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- De Grauwe, P. (2010) “Greece: The start of a systemic crisis of the Eurozone?”, *Vox* (11/05/2010), <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4384>.
- Fisher, I. (1933) “The Debt-Deflation Theory of Great Depressions”, *Econometrica*, vol. 1, no. 4 (Oct., 1933), pp. 337-357.
- Freund, C. and Ornelas, E. (2010) “Regional trade agreements: Blessing or Burden?”, *VOX*: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5131>.
- Gros, D. and T. Mayer (2010) “Financial Stability beyond Greece: Making the most out of the European Stabilisation Mechanism”, *Vox*, 11 May, 2010 (internet: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5028>).

«βελούδινης» χρεοκοπίας εάν τα προγράμματα λιτότητας δεν αποφέρουν τα «αναμενόμενα» αποτελέσματα για το κεφάλαιο. Επομένως, στο επόμενο διάστημα η ΕΕ θα επιχειρήσει να αξιοποιήσει το EFSF σε μία κατεύθυνση ισχυροποίησης του συμφώνου σταθερότητας.

- Hilbers, P., Hoffmaister, A., Banerjee, A. and Haiven S. (2008), “House Price Developments in Europe: A Comparison”, IMF Working Paper, no. WP/08/211 (internet: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp08211.pdf>).
- Heinrich M., (1991) *Die Wissenschaft vom Wert*, Hamburg: VSA-Verlag.
- Krugman, P. (2008) *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, Penguin Books.
- Λαπατσιώρας, Σ. και Μηλιός, Γ. (2008-α) «Χρηματοπιστωτική Κρίση και “Οικονομική Ρύθμιση”», Μέρος Α΄, *Θέσεις*, τ. 103, σσ. 17-58.
- Λαπατσιώρας, Σ. και Μηλιός, Γ. (2008-β) «Χρηματοπιστωτική Κρίση και “Οικονομική Ρύθμιση”», Μέρος Β΄, *Θέσεις*, τ. 104, σσ. 15-46.
- Lapatsioras, S., and D. P. Sotiropoulos (2009) “Marx, Financialization, and Derivatives: Modern Finance as Discipline and the Value Form Analysis”, άρθρο που παρουσιάστηκε στο ετήσιο συνέδριο του *Historical Materialism*, 27-29/11/2009, University of London.
- McKinnon, R. I. (1993) “The Rules of the Game: International Money in Historical Perspective”, *Journal of Economic Literature*, vol. 31, no. 1, pp. 1-44.
- Μηλιός, Γ. (2003), «Τι έδειξε η αποτυχία στο Κανκούν», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* 02/11/2003, internet: <http://users.ntua.gr/jmilios/KANKOYN021103.htm>
- Milios, J. (2005), “Capitalist Development and Globalization: A Marxist Approach”, *Proceedings of the VII International Conference of Economists on Globalization and Development Problems*, Havana, February 7-11, 2005, internet: <http://users.ntua.gr/jmilios/pc.html>
- Milios, J. και Sotiropoulos, D. P. (2009) *Rethinking Imperialism: A Study of Capitalist Rule*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press Books.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2009) «Η Εποχή Hayek: Ο Νεοφιλελευθερισμός ως Πειθαρχία», *Θέσεις*, τ. 108, σσ. 15-64.
- Thygesen, N. (2010) “Making EMU Work”, internet: <http://blogs.ft.com/economistsforum/2010/03/making-emu-work/>.
- Tobin, J. (1980) *Asset Accumulation and Economic Activity*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Wyplosz, C. (2005) “European Monetary Union: the Dark Sides of a Major Success”, paper prepared for the Panel Meeting of Economic Policy, London, 21-22, October 2005 (internet: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.125.2322&rep=rep1&type=pdf>).

Οικονομικές Εκθέσεις

- Alpha Bank (2010), *Greece and Southeastern Europe. Economic & Financial Outlook*, n. 74, May 2010.
- BIS (2010-a) *Quarterly Review: International Banking and Financial Markets Developments*, March 2010 (internet: http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1003.htm).
- BIS (2010-b) *Quarterly Review: International Banking and Financial Markets Developments*, June 2010 (internet: http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1006.htm).
- Deutsche Bank (2010-a) *Global Market Research. European Sovereign Credit Risk: A New Phase of the 2007 - 2010 Global Financial Crisis*, February (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).
- Deutsche Bank (2010-b) *Global Markets Research. Greece: A Herculean adjustment task*, 10 March, 2010 (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).
- Deutsche Bank (2010-c) *Global Markets Research. Portugal's difficulties come from afar*, 12 March, 2010 (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).

Deutsche Bank (2010-d) *Global Markets Research. Germany and the euro area*, 30 April, 2010 (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).

Deutsche Bank (2010-e) *Global Markets Research. Stress testing Spain*, 16 April, 2010 (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).

Deutsche Bank (2010-f) *Global Markets Research. Greece: Time to get down to the hard work*, 14 April, 2010 (internet: <http://www.cre.db.com/marketing-research>).

ΟΟΣΑ (2009) *Economic Outlook*, no. 86, vol. 2009/2, November.